

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

ההיסטוריוגרפיה של הקשר הסיבתי בין השואה להקמת מדינת ישראל –
בין מיתוס למציאות

דן מכמן

הניגוד המהותי בין רצח העם היהודי לבין תקומתו הפוליטית, מחד גיסא, והקרבה בזמן בין שני האירועים הללו (שניהם התרחשו בתוך עשור אחד – שנות הארבעים של המאה העשרים, ובהבדל של שלוש שנים בלבד בין סוף האירוע האחד לבין התרחשות משנהו), מאידך גיסא, הקנו ממדים אפוקליפטיים לרצף האירועים 'שואה' ו'הקמת מדינת ישראל'. ואכן, עוד בראשית ימיה של המדינה קושרו השניים בהשקפותיהם של אידאולוגים, הוגים דתיים והיסטוריונים. מנקודת המבט של ראשית המאה ה־21 נראים האירועים הללו, עוד יותר מבעבר, כאירועים שנחרתו עמוקות – כמסורגים זה בזה – בתודעתם של יהודים ולא־יהודים כאחד. לפיכך הם מופיעים באופן קבוע למדי כצמד בהגות הפוליטית, ההיסטורית והפסיכודו־היסטורית העוסקת בהוויה היהודית המודרנית כמו גם בתולדות המאה ה־20.¹

גישות המדגישות את הקשר הסיבתי בין שני האירועים

קבוצה אחת של תפיסות הרווחות בנושא זה – הקבוצה העיקרית שבהן וזו שבה נתמקד במאמר זה – מדגישה את הקשר הסיבתי בין שני האירועים, ובמילים אחרות – גורסת כי יש לראות בשואה את הגורם ההיסטורי המרכזי שהוביל להקמתה של מדינת ישראל. בלשון בוטה ביטא את התפיסה הזאת ג'ורג' שטיינר (George Steiner), כאשר שם בפני גיבור ספרו הבדוי, 'א"ה' (ראשי תיבות של 'אדולף היטלר'), המתגלה מחדש בדרום אמריקה באמצע

1. לניתוח מקיף של גישות שונות בעולם היהודי במחצית השנייה של המאה ה־20 ראו: י' גורני, **בין אושוויץ לירושלים**, תל־אביב תשנ"ח. אחדים מהרעיונות המובעים בספר מצויים במאמרו של הנ"ל, 'אתוס השואה והמדינה והשפעתו על דמותו של העם היהודי בימינו', בתוך: י' גוטמן (עורך), **תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 657-678.

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

שנות השבעים, את המשפט הבא: 'מי יצר את מדינת ישראל? לולא השואה לא היתה ישראל'.² ברם, בתוך הקבוצה הכללית של מדגישי הקשר הסיבתי הזה ניתן להבחין בכמה קבוצות-משנה. ראשית יש להזכיר את הגישה הציונית-דתית, שנוסחה זמן קצר לאחר הקמת המדינה. מבין האישים שהחזיקו בה ראוי לציין את הרב יוסף דב סולוביצ'יק, אחד המנהיגים הרוחניים המשפיעים ביותר בתנועת 'המזרחי', שהתגורר בארצות-הברית. הרב סולוביצ'יק הציג את פרשנותו בעניין זה בדרשה שנשא לרגל יום העצמאות השמיני של המדינה (תש"ז - 1956), באמרו:

לפני שמונה שנים, בעצם ליל-בלהות מלא זוועות-מידנק, טרבלינקה ובוכנוולד, בליל של תאי-גז וכבשנים; בליל של הסתר-פנים מוחלט, בליל שלטון שטן-הספקות והשמד, אשר רצה לסחוב את הרעיה [=עם ישראל] מביתה לכנסיה הנוצרית; בליל-חיפושים בלי-הרף ובקשת הדוד [=הקדוש ברוך הוא] - בליל זה גופו, צף ועלה הדוד. הא-ל המסתתר בשפירי חביון, הופיע פתאום והתחיל לדפוק בפתח אוהלה של הרעיה הסחופה והדוויה, שהתהפכה על משכבה מתוך פרפורים ויסורי-גיהינום. ע ק ב ה ה כ א ו ת ו ה ד פ י ק ו ת ב פ ת ח ה ר ע י ה , ע ט ו פ ת - א ב ל , נ ו ל ד ה מ ד י נ ת י ש ר א ל !³ [ההדגשה שלי, ד"מ].

לפי התפיסה המובעת בדברים אלה, יגון חוויית השואה הביא את הקדוש ברוך הוא לפצות את עמו בהקמת המדינה.⁴ כאן מדובר, כמובן, בהסתכלות מטא-היסטורית. לצד התפיסה הזאת, במישור ההיסטורי-כביכול, קיימת תפיסה נוספת הגורסת קשר ישיר בין שני האירועים; בקרב מחישי השואה (המכנים את תפיסתם 'רוויזיוניזם של השואה' - 'Holocaust Revisionism'), נמצא אמונה עמוקה בקשר היסטורי-סיבתי בין שני האירועים, המתבטאת בדברים הבאים:

כאן תמצאו כמה מהמסקנות של מה שקרה בגין תמיכתו של הסנאט האמריקני בציונות. ללא הסנאט האמריקני לא היתה מדינת ישראל, לא חמאס, לא חזבאללה, לא כוח גרעיני מזרח-תיכוני, לא סוגיית 'הגדה המערבית', לא 'ברבורים' מטמטמי-שכל אי-סופיים על

2. מובא כאן על-פי הריאיון שערך רון רוזנבאום עם שטיינר בעניין ספרו *The Portage to San Cristobal* of A.H., London 1981 ומחזהו בשם זה. ראו: R. Rosenbaum, *Explaining Hitler: The Serach for the Origins of His Evil*, New York & Toronto 1998, p. 313
  3. י"ד הלוי סולוביצ'יק, 'סעיף "שש דפיקות" ב"קול דודי דופק"', **איש האמונה**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 77-78.
  4. לעניין מקומה של תפיסתו בין הפרשנויות הדתיות לשואה ראו: ד' מכמן, 'השפעת השואה על היהדות הדתית', בתוך: גוטמן, **תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה**, עמ' 613-656, במיוחד עמ' 646-647.
4. על-פי גישתו של מנהיג דתי רבי-השפעה אחר, הרב צבי יהודה קוק (בנו של הראי"ה קוק וראש ישיבת 'מרכז הרב'), השואה היתה בגדר התערבות ההשגחה, שבדרך זו - דרך מלאת ייסורים - ביקשה לנתק את הקשרים שכללו את עם ישראל לגולה; ראו על כך: א' רביצקי, **הקץ המגולה ומדינת היהודים**, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 174-177.

אומה פתטית, כושלת וקטנה זו וצרותיה האין־סופיות. הנה המסקנות של ניצול סיפור־השוואה הבדוי כדי להצדיק באופן מוסרי את פלישת יהודי אירופה לפלשתינה בעקבות מלחמת העולם השנייה - סיפור ההצלחה הגדול האחרון של האימפריאליזם המערבי.⁵

לפי השקפה זו שימשה אפוא השואה כלי בידי הציונות לשם גרירת הקונגרס האמריקני - מעוז האימפריאליזם הקפיטליסטי - לתמיכה בציונים בחתירתם הבלתי־מוצדקת להקמת המדינה. ברם, לפי המחזיקים בגישה זו, 'השואה' לא היתה אירוע קטסטרופלי אמיתי אלא תרמית שהמציאו 'הציונים' בהתאם למסורת הידועה של הגזמות ומניפולציות יהודיות.⁶ גם בחלק ניכר של ההיסטוריוגרפיה הערבית (בעיקר הפלסטינית) ושל ההיסטוריוגרפיה המערבית הפרו־פלסטינית מודגשת חזר והדגש הטענה שהציונות והאימפריאליזם המערבי השתמשו ב'שואה' כדי לכפות את הקמתה של שלוחה אירופית זרה זו - מדינת ישראל - במזרח התיכון.⁷ אדוארד סעיד, למשל, הדגיש כי התנועה ששמה לה למטרה לחסל את הקיום היהודי על אדמת אירופה - האנטישמיות, ששיאה היה בשואה - הפכה את הפלסטינים בעקיפין לקורבנותיה האולטימטיביים.⁸ גם המזרחן הבריטי ריצ'י אובנדייל טען כי 'בהשתמשם בפרסום שזכתה לו השואה גייסו הציונים אהדה ציבורית נרחבת לעניינם'.⁹ טענות דומות העלה החוקר וחבר הכנסת הערבי־ישראלי עזמי בשארה. בדברו בשם אינטלקטואלים פלסטינים רבים אחרים טען בשארה כי 'זירת האסון ההרסני של השואה הייתה אירופה, הן מבחינה תיאורטית והן מבחינה היסטורית. אולם ה"שילומים" בגינה מתבצעים בראש ובראשונה במזרח התיכון, היינו, מצד הפלסטינים. המדינה היהודית לא קמה בבוואריה או בשלזוויג־הולשטיין'.¹⁰

5. Tangled Web: 'The Consequences', *Internet*: <http://www.codoh.com./zionweb/zioncnsequences.html>, הועתק מהאינטרנט ב־20 באפריל 1998.
6. עוד על טיעוניהם של מכחישי שואה מרכזיים בהקשר זה ראה: A. Butz, *The Hoax of the Twentieth Century*, Los Angeles, CA 1976; R. Garaudy, *The Founding Myths of Israeli Politics*, Paris 1995. 'Roger Garaudy Fined in Paris for Writings on the Holocaust', *Antisemitism Research*, 2, 1 (1998), p. 40.
7. אך יש להדגיש כי תת־קבוצה זו אינה מתכחשת לעצם התרחשותה של השואה, אלא 'רק' לניפוח ממדיה ולניצולה. ראו למשל: W. Khalidi, *Palestine Reborn*, London & New York 1992, pp. 46-61.
8. E. Said, *The Question of Palestine*, London 1979.
9. R. Ovendale, *Britain, the United States, and the End of the Palestine Mandate, 1942-1948*, Suffolk 1989, pp. 37, 103-104. אגב, אובנדייל אינו מספק אסמכתא כלשהי לטיעונו.
10. ע' בשארה, 'הערבים והשואה: ניתוח בעייתיותה של אות חיבור', *זמנים*, 53 (קיץ 1995), עמ' 54. בדומה לכך הצהירה המשוררת הפלסטינית פדואה טוקאן בריאיון לטלוויזיה הישראלית: 'איננו צריכים לשלם בעד סבלם של היהודים באירופה'. 'א־סאלם עליכום', הערוץ השני, 12 בינואר 1994, 17:00, מצוטט אצל: ה' בושס, 'הטלוויזיה של השבוע: אלף נשים צמאות דם', *הארץ*, 14 בינואר 1994. עוד על עמדות ערביות בעניין השואה ראו: J. Nevo, 'The Attitude of Arab Palestinian Historiography toward the Germans and the Holocaust', in: Y. Bauer et. al. (eds.), *Remembering for the Future*, Oxford 1989, pp. 2241-2250; A. Bishara, 'The Israeli-Palestinian Conflict: A Palestinian

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

גם 'היסטוריונים חדשים' אחדים מקרב בעלי הגישה ה'פוסט־ציונית' בישראל הציגו עמדה דומה. אילן פפה מאוניברסיטת חיפה, למשל, קבע בהזדמנויות שונות כי הוגיו של הקישור החיוני בין השואה לבין הקמת המדינה היו המנהיגים הציונים בשנות הארבעים. בפתח ספרו על 'היווצרות הסכסוך הערבי־ישראלי, 1947-1951' הוא כתב, בין היתר: 'החיבור שנתכונן [או עוצב - the association that had been forged, ד"מ] בתפיסותיהם של חברי הוועדה [האנגלו־אמריקנית, ד"מ] ב־1946 בין גורלם של העקורים באירופה לבין זה של היהודים בפלסטינה הוא גורם חיוני להבנת התפקיד שמילאה השואה ביצירת מדינת ישראל'.¹¹ בריאיון עיתונאי שב והעלה פפה את הטעיון הזה באופן מודגש עוד יותר, בהוסיפו גם את היבט הלגיטימציה המוסרית:

אפילו חוקרים ציונים לא יגידו שהיהודי הוא הקורבן. טענתם היא שהפלשתינים היו קורבן, אבל קורבן שהוקרב כדי לתקן עוול גדול יותר - השואה. אך טענה זו לא הופכת את הפלשתינים לקורבן פחות נורא מקורבנות אחרים. קורבן אינו עומד בהשוואה לקורבנות אחרים אלא רק בהשוואה לטרגדיה של עצמו. לכן ההתבוננות שלי על הטרגדיה הפלשתינית היא בנפרד מההתבוננות שלי על הטרגדיה של העם היהודי בשואה. השואה לא מצדיקה את הפיכתם של 750 אלף פלשתינים ב־1948 לפליטים. אם 'מחיר הציונות' הוא עקירה של עם אחר, זהו מחיר כבד מדי, והייתי מוותר על המדינה.¹²

כותבים אחרים בעלי נטיות פוסט־ציוניות, כגון יוסף גרודז'ינסקי מאוניברסיטת תל־אביב ועדית זרטל מהמרכז הבינתחומי בהרצליה, בעבר עורכת כתב־העת זמנים, ביקשו לאחרונה לחשוף בפירוט כיצד ובאילו אמצעים 'כוננו' ו'עיצבו' ה'ציונים' את הקשר בין השואה למדינה הלכה למעשה בשנים 1945-1948, בהשתמשם ב'שארית הפלטה'. בספריהם ביקשו גרודז'ינסקי וזרטל להראות כיצד הפכה השואה - כאירוע טראומטי שעורר נקיפות מצפון ברחבי העולם - לאמצעי ששימש את הציונות לצורך הפעלת לחץ על האומות, ובעיקר כיצד הפכו העקורים

Perspective', *New Outlook*, 33, 2 (1991), pp. 36-38; W. Khalidi (ed.), *All that Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*, London 1993. וראו גם: M. A. El-Ayoubi, 'The US, the Jews and the Palestinian Refugee Problem 1939-1956', Ph.D. Thesis, University of Kansas 1985, reprint: Michigan 1985, pp. 122-123, 128-129, 154 ff. מאיר ליטבק ואסתי ובמן מבצעים עתה מחקר מקיף בסוגיית תפיסת השואה. ראו: E. Webman, 'The Holocaust and the Nakba: Recent Developments in the Arab Approach to the Holocaust', The Vidal Sassoon Center for the Study of Antisemitism, Jerusalem (forthcoming)

11. I. Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict 1947-1951*, London & New York 1992 (2nd edition: 1994), pp. 12-13

12. 'הדרירמג', 'אין היסטוריה, יש היסטוריונים' (ריאיון עם אילן פפה), ידיעות אחרונות (מוסף ספרות), 27 באוגוסט 1993, מובא בתוך: ד' מכמן (מלקט ועורך), 'פוסט־ציונות' ושואה: הפולמוס הציוני הישראלי בנושא ה'פוסט־ציונות' בשנים 1993-1996 ומקומה של סוגיית השואה בו - מקראה, רמת־גן תשנ"ז, עמ' 46.

במחנות שעל אדמת אירופה לכלי בידי שליחי היישוב, שהשתמשו באמצעי לחץ, בכפייה ובתעמולה כדי לעודדם לעלות ארצה במקום להתיישב מחדש באירופה או להגר לארצות אחרות לפי רצונם החופשי. בהקשר הזה נרמז, ואף נאמר בגלוי, כי בניגוד לטענות שהועלו עד כה במחקר ה'ציוני', מה שהניע את מרבית העקורים במחנות לעלות ארצה לא היה רגשות ציוניים כנים. במילים אחרות, על הניצולים הופעלה מניפולציה בוטה ומוצלחת מצד המנהיגות הציונית, שהשתמשה בהם כמנוף להקמת המדינה הציונית בלא שהושפעה מרגשות הומניטריים כלשהם (לטענת גרודז'ינסקי, 'בעיקר מסתבר כי סבלו, רצונותיו וצרכיו של היחיד אין להם חשיבות אלא במידה שהם משרתים את הקולקטיב'). מנוף זה שימש להטיית דעת-הקהל הבין-לאומית לטובת הציונים ולהוספת כוח אדם חיוני למיעוט היהודי בארץ-ישראל.¹³

הטיעון הקיצוני ביותר - והחולני ביותר - בסוגיית 'משואה למדינה' הועלה לאחרונה במכתב ששלח אחד אולדיס פריימניס (Uldis Freimanis) לעיתון לטבי - מכתב המשקף את ההתערורות המחודשת של האנטישמיות במזרח אירופה בתר-קומוניסטית. המחבר קובע כי השמדת יהודי אירופה התרחשה במצוות

הכוחות העולמיים של ציון [זקני ציון, ד"מ] אשר שילמו להיטלר סכומים גדולים בשביל ההשמדה. דבר זה אפשר לו, בתוך מספר שנים, לבנות את הצבא החזק שהיה מעולם עם החימוש החדש ביותר. כדי לייסד את מדינתם [ישראל] החליטו כוחות ציון להקריב לצורך השגת מטרתם זו את אותם מיהודי אירופה אשר - כמו מחברי 'ההצהרה הפומבית' [בגנות האנטישמיות מיוני 1992, שעליה חתמו הארגונים הפוליטיים המשתייכים למועצה הלטבית הרפובליקנית הלאומית, ד"מ] - שכחו את מסורות אבותיהם ואיבדו את תכונות עמם.¹⁴

אם כן, מכחישי שואה, אנטישמים-סתם, פלסטינים אנטי-ציונים ופוסט-ציונים ישראלים טוענים בווריאציות שונות כי השואה הביאה ישירות להקמת המדינה - אך לא כתוצאה טבעית והגיונית שלה; לטענתם, הקמתה של מדינת ישראל התאפשרה הודות לשימוש המניפולטיבי שעשתה בשואה ההנהגה הציונית הלאומנית הפנאטית, בהובילה ארצה את 'שארית הפלטה' ובנצלה את רגשות האשם של מעצמות המערב על שלא התערבו די למען היהודים בימי השואה. יתרה מזאת, בקשרה בין השואה למדינה שירתה הציונות את

13. עדית זרטל, **זהבם של היהודים: ההגירה היהודית המחתרנית לארץ-ישראל 1945-1948**, תל-אביב תשנ"ו, במיוחד עמ' 501 (דברים בוטים יותר אמרה זרטל בריאיון עם ד' קרפל, 'על גבם של הניצולים', **הארץ** [מוסף], 19 במאי 1996, עמ' 29-31); י' גרודז'ינסקי, **חומר אנושי טוב: יהודים מול ציונים 1945-1951**, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 187, וכן בעמ' 183-185: 'מה חיפשו הציונים במחנות העקורים, ולמה דווקא שם? [...] הם יצאו לברור מ"אבק האדם" חומר אנושי טוב למדינה שבדרך - לקחת את ניצולי הכבשנים אל כור ההיתוך'.

14. מצוטט אצל: W. Benz, 'Traditional Prejudices in Europe', *Patterns of Prejudice*, 27, 1 (1993), p. 9

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

האימפריאליזם המערבי, בכפותה עצמה הן על רוב הניצולים היהודים שלא היו ציונים לפני כן והן על רוב תושבי פלסטינה, הוא הם הערבים הפלסטינים.

הראייה הציונית המסורתית של הקשר

אליבא דאמת, אף שמשמיעי הטיעונים שהבאנו שוללים את הציונות במידה זו או אחרת (מלבד, כמובן, הרב סולוביצ'יק), בכל זאת ניתן לומר כי עמדותיהם ניצבות במסגרת הפרמטרים שהציבו בעבר ההיסטוריוגרפיה הפרו-ציונית וזרמים שונים בפרשנות הציונית של ההיסטוריה היהודית. עוד במגילת העצמאות של מדינת ישראל, שקרא דוד בן-גוריון ב-14 במאי 1948, נאמר כדלהלן:

השואה¹⁵ שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הוכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרווחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אומה שוות-זכויות בתוך משפחת העמים.

שארית הפליטה שניצלה מהטבח הנאצי האיום באירופה ויהודי ארצות אחרות לא חדלו להפעיל לארץ-ישראל, על אף כל קושי, מניעה וסכנה [...] במלחמת העולם השנייה תרם הישוב העברי בארץ את מלוא-חלקו למאבק האומות השוחרות חירות ושלום נגד כוחות הרשע הנאצי, ובדם חייליו ובמאמצו המלחמתי קנה לו את הזכות להמנות עם העמים מייסדי ברית האומות המאוחדות.¹⁶

בהכרזה זו אמנם נטען לקשר בין השואה להקמת המדינה, אך בבחינה מקרוב מתברר כי מה שמודגש בה הוא שהשואה היא בגדר הו כ ח ה - כלומר, הצדקה רעיונית - לעצם הצורך במקלט פוליטי ליהודים. מאבקם של הניצולים מצוין כביטוי מוסרי ל'רצון העם היהודי', אך הסיבות הממשיות שהובילו להקמת המדינה, כך על-פי ההכרזה, היו מאבק הגבורה של חיילי היישוב במלחמת העולם השנייה והרקע הרחב יותר של המפעל הציוני. למעשה, המסר של הכרזת העצמאות הוא שבארץ-ישראל נבנה מקלט בעבור הניצולים על-ידי התנועה הציונית. השקפה זו היתה ההשקפה הדומיננטית בישראל במשך כעשרים וחמש שנה, עד

15. המונח 'שואה' שימש לציון רדיפות היהודים תחת השלטון הנאצי עוד משנות השלושים, אם כי, כמובן, במובן מצומצם יותר מהמובן שהוקנה לו מאוחר יותר. למידת השימוש במושג ראו: ח' ליפסקי, 'המושג שואה - משמעותו וגלגולו בלשון העברית מראשיתה ועד ימינו בחברה הישראלית', עבודה לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ח, עמ' 72-114.

16. נוסח מגילת העצמאות מצוי במקומות רבים. ראו למשל: ענף היסטוריה במטה הכללי, תולדות מלחמת הקוממיות, [תל-אביב] תשי"ט, עמ' 162.

ראשית שנות השבעים.¹⁷ במהלך תקופה זו, הוויכוח העיקרי שהתנהל בין פוליטיקאים ומתפלמסים אחרים נסב סביב השאלה מי גירש את הבריטים מארץ-ישראל: 'ההגנה', אצ"ל או לח"י.¹⁸

ניתן להבחין בקלות כי הן הגישה האנטי-ציונית והן הגישה הציונית הנחרצת מסכימות ביסודו של דבר בעניינים הבאים: ראשית, טרגדיית השואה הובנה - או שימשה - כטיעון העיקרי המצדיק את הקמת המדינה; שנית, מצוקת העקורים במחנות לאחר השחרור מעול גרמניה הנאצית היתה בעלת השפעה מרכזית ואף מכרעת על תהליך קבלת ההחלטות בבריטניה ובקרב המעצמות הגדולות; ושלישית - שתי העובדות הראשונות עיצבו את המשך ההתפתחויות שאפשרו את הקמת מדינת ישראל, משום ששיתקו את מרבית ההתנגדות להקמתה.

תפיסתו של יהודה באואר

חוקר השואה הישראלי יהודה באואר הוא שהביא לתמורה בתפיסה זו. בשנת 1973, עוד בטרם פרצה מלחמת יום הכיפורים ובימי שיאו של הביטחון העצמי ה'צברי' שלאחר מלחמת ששת הימים, בהרצאה פרובוקטיבית שנשא ביד-ושם, אמר באואר את הדברים הבאים:

התוצאות הקונקרטיות של השואה - האנטישמיות המזרח-אירופית, התהוות בעיית הפליטים - הביאו להיווצרותה של בעיית העקורים, התופסת את מרכז הזירה בסיפור תקופת המאבק. מבחינה זו - עקב התוצאות הבלתי-אמצעיות של שואת יהודי אירופה, ניתן לדעתי לומר, שהשואה היא הגורם המרכזי לא בלבד בהיסטוריה היהודית של המאה שלנו באופן כללי, אלא בתולדות תקופת המאבק באופן הקונקרטי ביותר.

המשתמע מניתוח זה הוא אולי חמור מאוד, אך לי על-כל-פנים נראה, שאין אפשרות להגיע למסקנה אחרת לאור החומר המצוי בידינו.

הוויכוח בשאלה - מי גירש את הבריטים מא"י, הוא חסר משמעות. איש לא גירש אותם. הם עצמם החליטו ללכת, ובמכלול השיקולים שהניעו אותם לכך היה המקום המרכזי שמור ללחץ ארה"ב, וזה שוב נבע מן התוצאות הבלתי-אמצעיות של השואה.¹⁹ [ההדגשה במקור].

17. לדוגמה מהזמן האחרון של תפיסה זו ראו את ההיסטוריה האלבומית של המאבק המזוין של התנועה הציונית: ח' זיו ו' גלבר, בני קשת: מאה שנות מאבק - חמישים שנות צה"ל, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 119-136.

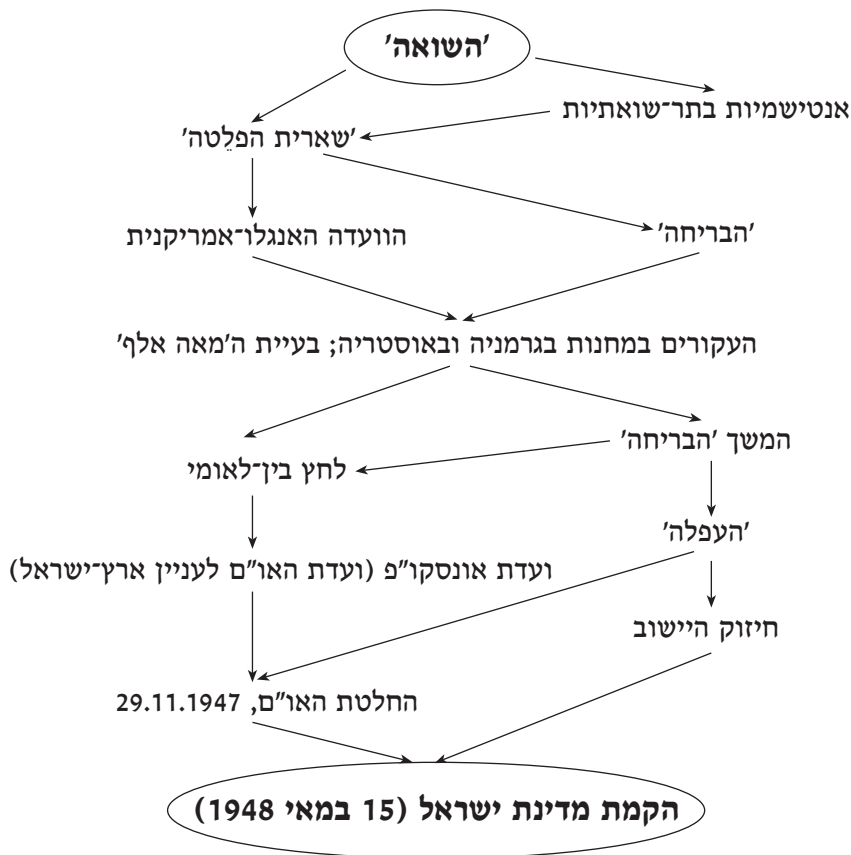
18. לדוגמה מאוחרת של פולמוס זה (וביבליוגרפיה בנושא) ראו: י' נדבה, מי גרש את הבריטים מארץ ישראל: עובדות ומקורות, תל-אביב תשמ"ח.

19. י' באואר, 'השואה ומאבקו של הישוב כגורמים בהקמת המדינה', בתוך: השואה והתקומה: הרצאות ביום עיון, ירושלים תשל"ג, עמ' 62. באואר שב והשמיע טיעון זה בהזדמנויות שונות באותן השנים (אך ראו גם ההערה הבאה).

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

באואר, חוקר שואה מוביל, שתלמידיו הרבים היו לדור החוקרים הבא בנושא השואה (בעיקר בישראל אך גם בחו"ל), השפיע רבות על עיצוב הדעה שהפכה מאז לדעה המקובלת בסוגיה זו. חוקרים ולא-חוקרים רבים אימצו את דעתו כבסיס לתפיסתם, גם אם הוסיפו או תיקנו את ראייתו הכוללת בסוגיית-משנה זו או אחרת; ומשום שלא ערערו על דעתו, חיזקו אותה בפועל חזור וחזק.²⁰ לפיכך, בשל המשמעות המכרעת שהיתה לתפיסתו של באואר הן בגישה הציונית והן בזו האנטי-ציונית, ראוי לנתח את מבנה שרשרת הסיבתיות ההיסטורית שהוא מציג, את תיחומה הכרונולוגי ואת נקודת המוצא הכללית שלה. באופן גרפי ניתן להציג את הדברים כך:

איור מס' 1: תפיסתו של באואר בעניין שרשרת הסיבתיות (1973)

20. תמיכה כמעט גורפת בתפיסתו מצויה בקובץ: 'י' גוטמן וע' דרכסלר (עורכים), שארית הפליטה 1944-1948: השיקום והמאבק הפוליטי, ירושלים תשנ"א. בקובץ זה כונסו ההרצאות (המעודכנות) שנישאו

באואר, שהושפע כנראה עמוקות מהנאום שנשא אבא קובנר לפני חיילי הבריגדה היהודית בטררוויזו שבאיטליה ב־17 ביולי 1945,²¹ אימץ את תפיסתו של קובנר, שראתה בגל האנטישמיות ששטף את אירופה מיד לאחר התמוטטות גרמניה הנאצית²² תוצאה מיידית וישירה של השואה. לפי תפיסה זו, האנטישמיות הבת־ר־שואתית היתה פרי האינדוקטרינציה של התעמולה הנאצית במרוצת שנות הכיבוש ויישום של לקח שלמדו אנטישמים מקומיים מהנאצים: עד כמה פשוט וקל לרצוח יהודים. אנטישמיות זו היתה המניע העיקרי להתארגנותם העצמית

בכינוס החוקרים שנערך בידושם בחודש אוקטובר 1985, ולפיכך הוא משקף את מצב המחקר באמצע שנות השמונים. לביקורת הגישה בעניין זה כפי שהוצגה בספר ראו ביקורתי: 'על הגדרת "שארית הפליטה" ועל משמעותה לתהליכים ההיסטוריים שלאחר השואה', בתוך: ד' מכמן, **השואה וחקרה: המשגה, מינוח וסוגיות יסוד**, תל־אביב תשנ"ח, עמ' 239-249 (הביקורת נתפרסמה במקור באנגלית בתוך: *Holocaust and Genocide Studies*, 7, 1 [Spring 1993], pp. 107-116). קול תומך מתקופה מאוחרת יותר נמצא אצל חגית לבסקי, 'שארית־הפליטה והקמת המדינה - הזדמנות אשר נוצלה', **קתדרה**, 55 (מרס 1990), עמ' 175-181. גם י' פרוינדליך תמך בדבקות בגישתו של באואר, אף שבדוקטורט שלו (שיוזכר להלן) ניתן לגלות ממצאים סותרים. פרוינדליך טוען טענה מפתיעה במקצת. לטענתו, כדי שניתן יהיה להעריך את השפעת השואה על התמיכה הבין־לאומית בהקמת מדינה יהודית 'יש ליישם כללים מתודיים לא שגרתיים'; לדעתו היה משהו 'באוויר' שלא ניתן לאתרו במסמכים. ראו מאמר: 'השואה, מדינות העולם ושאלת ארץ־ישראל', **משואה**, כה (תשנ"ז), עמ' 35-47, ובמיוחד עמ' 45. המעניין הוא שבאואר עצמו מיתן במרוצת הזמן את עמדתו החד־משמעית, לא מעט בהשפעת התזה של אביתר פריזל (שתוזכר להלן). בכינוס הנ"ל בידושם ב־1985 הוא הדגיש כי 'המדינה היהודית, שהתהליכים ההיסטוריים ובעייתם של המוני היהודים חסרי הבית באירופה דחפו להקמתה ערב השואה, כמעט נמוגה בתורת אפשרות פוליטית מעשית, ורק קיומם של שרידים אחרונים אלה של יהדות אירופה אפשרו את המלחמה על הקמתה' (ההדגשה שלי, ד"מ). ראו: י' באואר, 'הבריחה', בתוך: גוטמן ודרכסלר, **שארית הפליטה 1944-1948**, עמ' 51. בספרו **מתוך האפר** (*Out of the Ashes*, New York 1989) הוסיף באואר:

מבחינה פוליטית עשו הניצולים את ההבדל הגדול. היסטוריונים יתווכחו על המסקל היחסי של תרומתם [של הניצולים, ד"מ] להקמת ישראל, אך קשה לפקפק בכך, שעצם עובדת ריכוזם במספרים גדולים בגרמניה, אוסטריה ואיטליה דחפה את ממשלת ארה"ב ללחוץ להגירתם לארץ־ישראל, ובכך כפו על הבריטים בסופו של דבר למסור את המנדט על ארץ־ישראל לאו"ם בפברואר 1947. ההתגייסות הנלהבת והוולונטרית שלהם למסעות ימיים בלתי־בטוחים בספינות רעועות כדי להיכנס באופן בלתי־לגאלי לארץ־ישראל, הייתה אחד הגורמים העיקריים בהבסת התוכניות הבריטיות למסור את ארץ־ישראל למעשה לערבים. התארגנותם הפוליטית הייתה גורם מסייע חשוב במאבק היהודי על ארץ־ישראל. ללא הסיוע של יהודי אמריקה לא היה מושג דבר זה לעולם [עמ' 298; ההדגשות שלי, ד"מ].

- ועוד אמר באואר לאחרונה: 'לא השואה לכשעצמה הביאה לידי כינון המדינה אלא השפעתה של השואה באמצעות הניצולים ממנה'. ראו דבריו אצל: ד' צ'לפן, 'האם יש קשר בין השואה לבין כינונה של מדינת ישראל?', **ידושם** [בולטין], 9 (אביב תשנ"ח), עמ' 13.
21. א' קובנר, 'שליחותם של האחרונים' (מתורגם מידיש לעברית), בתוך: י' גוטמן ול' רוטקירכן (עורכים), **שואת יהודי אירופה**, ירושלים תשל"ג, עמ' 477-485, ובמיוחד עמ' 479.
22. ראו על כך: ד' מכמן וי' ויץ, 'בתום השואה' (יחידה 12), **בימי שואה ופקודה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל־אביב תשנ"ב, עמ' 19-30, וביבליוגרפיה נוספת שם.

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

של הניצולים; אלה קבעו לעצמם מטרה ברורה ולשמה הקימו את תנועת 'הבריחה', שכיוונה אלפי ניצולים לעבר ארץ-ישראל עוד בטרם הגיעו שליחי היישוב לפגוש אותם ולארגנם. התרכזותם של הניצולים במחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה בשנים 1945-1946 ביוזמתם שלהם, שכללה עתה גם טיפול ב'רפטריאנטים' משטחי ברית-המועצות,²³ לא היתה רק תחנה או שלב-מעבר בדרכה של תנועת 'הבריחה'. פעילותה של קבוצה זו הפכה גם לגורם העיקרי ששירת את המדיניות הציונית בהפעלת הלחץ על הקהילה הבינ-לאומית לשם קישור עניינם של אותם יהודים, שלא היה להם לאן לחזור, עם המטרה הציונית. מטרה זו הושגה בעזרת הוועדה האנגלו-אמריקנית, שעל הקמתה הוחלט באוקטובר 1945 ושהחלה לפעול כעבור חודשיים.²⁴ הוועדה, שנתבקשה לחקור את עניין הפליטים שלא יכלו לחזור למקומות הולדתם, קישרה את סוגיית ארץ-ישראל עם סוגיית הפליטים היהודים באירופה (אך גם החליטה שבארץ-ישראל צריכה לקום מדינה דו-לאומית). כך נתאפשרה מאוחר יותר ההתפתחות שהובילה - דרך פעילותה של ועדת אונסקו"פ (UNSCOP - United Nations Special Committee on Palestine) ב-1947 ודרך החלטת העצרת הכללית של האו"ם (ב-29 בנובמבר 1947) - להקמת מדינת ישראל.

ביקורת תפיסתו של באואר

ברם שרשרת הסיבתיות שהציע באואר ושאימצו כה רבים אחרים לוקה בכמה חולשות. מקצתן מתגלות בעת עיון בחומר הארכיוני שנחשף במרוצת שני העשורים האחרונים, אחרות קשורות לדרך הניתוח ההיסטורי שנוקט באואר, ורובן נובעות מהגדרותיו ההיסטוריות. מ ח ק ר א ר כ י ו נ י ובחינה מדויקת ומדוקדקת של המהלכים הדיפלומטיים ושל דעת הקהל בבריטניה ובארצות-הברית הראו בבירור כי לתמונה שצייר באואר בכל הנוגע לשלבים האחרונים של התהליך יש עוגן היסטורי מוגבל. להחלטת עצרת האו"ם מיום 29 בנובמבר 1947 קדמו דיוניה של ועדת משנה מיוחדת, שניסתה למצוא פשרה בין עמדותיהם של צדדים שונים בעקבות המלצות ועדת אונסקו"פ. בהצבעה שנערכה בוועדה זו ב-25 בנובמבר אמנם זכתה ההצעה הפרו-ציונית לרוב - אך לא לרוב של שני שלישים מן הקולות, כפי שנדרש בעצרת הכללית.²⁵ הן פעולות השכנוע שקדמו להצבעה זו והשפיעו הלכה למעשה על דרך ההצבעה והן הפעולות שנעשו בארבעת הימים שלאחר מכן כדי לשכנע מדינות נוספות לתמוך בהצעה בעצרת הכללית לא הושפעו כלל ממשקעי השואה, ובמיוחד לא מ'רגשות אשמה'. מה שהכריע את הכף באותה שעה היו עניינים כלליים שנגעו לראשיות המלחמה הקרה, תהליך הדה-

23. מדובר ביהודים שנמלטו לברית-המועצות מפני הכוחות הגרמניים המתקדמים בראשית מלחמת העולם השנייה, ועתה החלו לשוב (בעידוד הממשלה הסובייטית).

24. Owendale (above, note 9), pp. 94-111.

25. 'פרוינדליך, מחורבן לתקומה: המדיניות הציונית מתום מלחמת העולם השנייה ועד הקמת מדינת ישראל, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 169.

קולוניזציה שהלך והתרחב, פרו־ציונות מסוימת שנבעה ממניעים נוצריים (בקרב מדינאים דרום-אמריקנים אחדים), חישובים משניים אחרים ומספר נכבד של שגיאות טקטיות ששגו הבריטים ונציגי המדינות הערביות.²⁶

אך גם לפני 'תחנה' זו של נובמבר 1947 היו מניעים שונים מן המוצע לפעולות מכריעות המוזכרות כחוליות בשרשרת הסיבתיות הזאת. העובדה שב-1946 הסכימו האמריקנים לפתור את בעיית מאה אלף העקורים (שהיו 'תקועים' באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה) באמצעות העברתם לארץ-ישראל לא הצביעה על כך שארצות-הברית גם תומכת בהקמת מדינה יהודית (לאמיתו של דבר היא תמכה במדינה דו־לאומית).²⁷ ביקורת דומה ניתן להעלות נגד הטענה שרגשות אשם וצער שהתעוררו כלפי היהודים בשל גורלם בשואה, מחד, והמשקל הציבורי של מצוקת המעפילים הבלתי־גאליים (ובמיוחד מסעה של האונייה 'ציאת אירופה' - 'אקסודוס'), מאידך, השפיעו באופן מכריע על תהליך קבלת ההחלטות של בריטניה, של ארצות-הברית ושל חברות אחרות באו"ם שהצביעו בסופו של דבר בעד הקמת מדינה יהודית. טענה זו, בצורתה הגורפת, הופרכה במחקרים שהתבססו על חומר ארכיוני בריטי ואמריקני שנחשף לעיון החוקרים מאז אמצע שנות השבעים.²⁸ באופן דומה הופרכו גם טענות אחרות.²⁹ אך שרשרת הסיבתיות שאנו מנתחים פגומה לא רק מבחינת העדויות הארכיוניות אלא גם מבחינת ההגדרות והמושגים ההיסטוריים המשמשים בה. באואר קבע כי ראשיתה של השרשרת היה באנטישמיות הברטרוואתית, שהיא, לדעתו, משקע של האנטישמיות הנאצית. ברם, במונח 'אנטישמיות' נעשה בדרך־כלל - ואף במקרה זה - שימוש בלתי מבוקר, המבוסס על ההנחה ש'אנטישמיות' היא תופעה ברורה וחד־משמעית שניתן להגדירה בקלות. לאמיתו של דבר, 'אנטישמיות' היא מושג מעורפל, המאחד בתוכו מגוון רחב של גישות, אידאולוגיות ורגשות אנטי־יהודיים. במסגרתה של בחינה היסטורית על

26. שם, עמ' 147-202, במיוחד עמ' 170-202; א' פריזל, 'חורבן יהדות אירופה - גורם בהקמת מדינת ישראל?', מולד, 8 (31), 39-40 (249-250), 1980, עמ' 21-31 [להלן: פריזל, 'חורבן יהדות אירופה']; הנ"ל, 'שואה ותקומה - סיסמה או קשרים היסטוריים ריאליים?', בתוך: גוטמן, תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה, עמ' 495-502 [להלן: פריזל, 'שואה ותקומה']; נ' לורד, 'שואה ותקומה - הערות היסטוריות', בתוך: מכמן וויץ, בימי שואה ופקודה, עמ' 75-76; ש' דותן, 'הציונים טעו, אבל למזלם - הערבים טעו יותר', מקור ראשון (מוסף דיוקן), 28.11.97, עמ' 16-21; מ' גולני, 'לחנך על זה או להסתייג מזה? על הקשר שבין הקמת המדינה לשואה', בשביל הזיכרון, 27 (מרס-אפריל 1998), עמ' 21-22.

27. ראו: M. J. Cohen, *Truman and Israel*, Berkeley, CA 1990, pp. 56, 222.

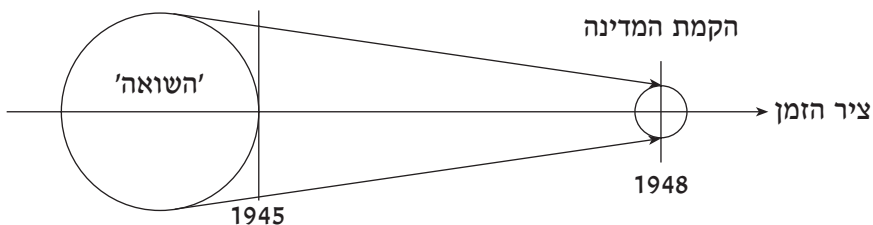
28. להפרכת הטענה בדבר רגשות האשם ראה: מ"י כהן, 'האומנם יש קשר בין השואה להקמת המדינה?', בתוך: מכמן וויץ, בימי שואה ופקודה, עמ' 77-79; הערותיו שם מבוססות על ספרים קודמים מפרי עטו: M. J. Cohen, *Palestine: Retreat from the Mandate*, London 1978; idem, *Palestine and the Great Powers 1945-1948*, Princeton, NJ 1982. להפרכת הטענה בדבר השפעת פרשת 'אקסודוס' על דעת הקהל ראו: אביבה חלמיש, 'אקסודוס: הסיפור האמיתי, תל־אביב תש"ן', עמ' 248-249.

29. ראו למשל ביקורתו של י' הלר על פרשנותו של באואר להקשר של 'השבת השחורה': י' הלר, 'מ' השבת השחורה" לחלוקה (קיץ 1946 כנקודת מפנה בתולדות המדיניות הציונית)', ציון, מ, 3-4 (1978), עמ' 314-361.

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

החוקר להיות מודע להבדלים שבין זני האנטישמיות השונים לגוניהם, גם אם יש ביניהם קשרים ומעברים ידועים. האנטישמיות הגזענית הנאצית היתה שונה מאוד באופיה ובמהותה מהאנטישמיות שצמחה על רקע דתי ומעמדי-כלכלי והיתה כה מושרשת במזרח אירופה. היטלר עצמו, בחיבורו הפוליטי הראשון משנת 1919, הדגיש את השוני היסודי שביניהן.³⁰ לפיכך, אם ההתפרצויות האנטישמיות בפולין, ובמיוחד הפוגרומים בשנים 1945-1946, שגרמו ליהודים רבים לעזוב נבעו מאנטישמיות מקומית מסורתית - האם ניתן לראות בכך תוצאה ישירה של השואה? יתרה מזאת, הסיבות העיקריות שהביאו יהודים רבים לידי החלטה לעזוב את פולין עוד ב־1945 היו היעדר אפשרויות כלכליות לשקם את חייהם (דבר שרבים מהם ביקשו לעשות בתחילה) וחוסר הביטחון הכללי ששרר בפולין באותם ימים; שני הגורמים הללו יצרו בקרבם תחושת איום מתמדת ומקיפה. ניתן להגדיר מצב זה כ'תנאים אנטישמיים' (משום שהתנאים הפרו את האנטישמיות), אך למעשה מדובר במשהו כללי ומעורפל יותר.³¹ כיוון שאחדות מן החוליות בשרשרת הסיבתיות המקורית של באואר עורערו בשלמותן או בחלקן, התמונה ההיסטורית המבוססת על שרשרת זו אינה יכולה להישאר עוד על כנה בצורתה המקורית. אך קושיות נוספות מתעוררות אם הסוגיה נבחנת ברמה נוספת של ניתוח היסטורי. כוונתי לסוגיות הקשורות לנקודת המוצא הכרונוֹלוֹגית שממנה בוחר ההיסטוריון להתבונן על התפתחות התהליכים ההיסטוריים, ולספק טרם האפשרויות הנלקח בחשבון. לפי גישתו של באואר ושל ההולכים עמו, וגם לפי גישתם של שולליו החריפים, נקודת המוצא המובנת מאליה היא תום מלחמת העולם השנייה והשואה (או זמן קצר קודם לכן), כלומר השנים 1944-1945, וראייתם ממוקדת קדימה לעבר מאי 1948, מועד הקמתה של המדינה. ראייה זו יוצרת מראש מסגרת הבוררת מעצם טבעה את אותם תהליכים אשר (לפי ההנחה) הובילו מהתרחשותה של השואה להחלטות הפוליטיות שהביאו להקמת המדינה (ראו איור מס' 2).

איור מס' 2: נקודת מוצא וספקטרום ההתבוננות של חוקרי 'השואה'

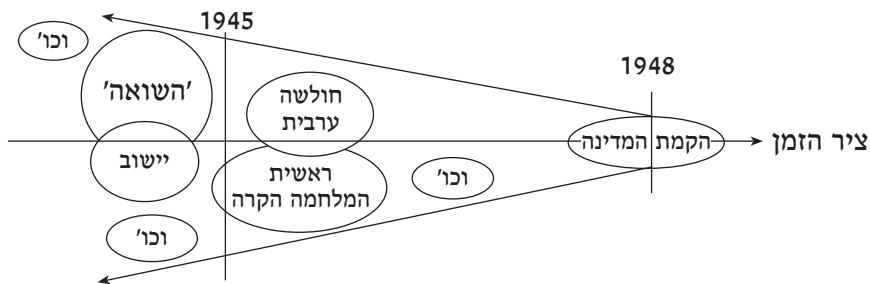
³⁰ 'Hitlers erstes politisches Schreiben, 16 September 1919', in: E. Deuerlein (Hrsg.), *Der Aufstieg der NSDAP in Augenzeugenberichten*, München 1974, p. 93

³¹ ד' אנגל, בין שחרור לבריחה: ניצולי השואה בפולין והמאבק על הנהגתם, 1944-1946, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 44-64, 148-151. מחקרו של אנגל מבוסס במידה רבה על תיעוד שנפתח למחקר בשנים האחרונות בארצות-הברית ובפולין.

ההיסטוריונים של שנת 1948: המבט אחורה

ואולם, דרך ההסתכלות שהוצעה לעיל - מהשואה קדימה, לעבר הקמת המדינה - אינה הדרך היחידה שבה ניתן להסתכל על ההתרחשויות. ואכן, קבוצה אחרת של היסטוריונים אימצה לה כנקודת מוצא להתבוננות על ההתפתחויות הנדונות את שנת 1948 - השנה שבה הוקמה המדינה. מנקודת ההתבוננות הזאת ניסו אותם היסטוריונים להביט לאחור ולאחר את הגורמים ואת התהליכים המרכזיים שהובילו להקמת המדינה. בעשותם כן לא היו מחויבים א־פריורי לכלול את השואה במסקנותיהם באופן זה או אחר. ואמנם, מנקודת מבטם של ההיסטוריונים האלה מתקבלת תמונה השונה באופן משמעותי מזו שתוארה לעיל, משום שמגוון רחב יותר של גורמים נלקח בחשבון ונראה רלוונטי לעצם העניין. עם אלה נמנים גורמים כגון מידת הארגון הצבאי והחברתי של היישוב והתפקיד המרכזי והמלכד שמילאה בו האידיאולוגיה הציונית; תהליך הדה־קולוניזציה הכולל שפקד את המזרח התיכון ואזורים אחרים בעולם והשפיע על המעצמות הקולוניאליות ששלטו בהם³² ובמיוחד על האימפריה הבריטית;³³ החולשה הערבית; תחילת המלחמה הקרה³⁴ והאינטרסים הסובייטיים,³⁵ ועוד. השואה, גם אם היא נכללת (ובדרך־כלל היא אכן נכללת במידה זו או אחרת) בין הגורמים הללו, נשקלת באופן שונה לחלוטין מזה שבו שוקלת אותה קבוצת היסטוריוני השואה שנזכרו לעיל. בעיני ההיסטוריונים של 1948, השואה אינה אלא גורם אחד מבין גורמים רבים שהשפיעו על זה זה באופן הדדי (ראו איור מס' 3).

איור מס' 3: נקודת ההתבוננות והספקטרום של חוקרי מדינת ישראל

32. D. Thomson, *Europe Since Napoleon*, Middlesex 1970, pp. 867-868.

33. א' קליינמן, 'הינתקות מן האימפריה: המדיניות הבריטית בשאלת הודו ובשאלת ארץ־ישראל', בתוך: י' שביט (עורך), מאבק, מרד, מרי: המדיניות הבריטית והציונות והמאבק עם בריטניה 1941-1948, ירושלים תשמ"ז, עמ' 35-50. לסוגיית ההקשר הרחב יותר של הגישות הבריטיות לאימפריה ושל תהליך הדה־קולוניזציה ראו: D. G. Boyce, *Decolonisation and the British Empire*, New York 1999.

34. בעניין המלחמה הקרה פתח לאחרונה מיכאל כהן אופקים חדשים בספרו על ההכנות למלחמת עולם שלישית. ראו: מ' כהן, *תוכניות המגירה למלחמת עולם שלישית*, תל־אביב תשנ"ח, במיוחד עמ' 109.

35. שמואל דותן הראה באופן משכנע כיצד בטאונים קומוניסטיים בכל רחבי העולם הפסיקו את התעמולה האנטי־ציונית שלהם והחלו לתמוך בהקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל. שינוי זה, שחל בהשראת מוסקבה,

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

ביקורת האסכולות הקודמות: הצעתו של אביתר פריזל

שתי קבוצות ההיסטוריונים שתוארו לעיל אמנם התבוננו בתהליכים מפרספקטיבות שונות לחלוטין, אך עם זאת היו בעלות מאפיין משותף בסיסי ביותר: בהתחקותם אחר הגורמים שהובילו להקמת המדינה התרכזו כל ההיסטוריונים הללו, בסופו של דבר, בתהליכים שהתרחשו בתקופת השנים 1945-1948. בהקשר הזה הציע ההיסטוריון אביתר פריזל, כיום גנז המדינה, נקודת מבט חדשה ודרמטית (במאמרים מן השנים 1980, 1996 ו-1997):

הציונות [...] היתה תולדה של נטיות היסטוריות ותנאים חברתיים ורעיוניים שהיו מעוגנים בסיטואציה היהודית ובמערכת היחסים בין היהודים לבין הסביבה הכללית במאות ה־18 וה־19. [...] החורבן התרחש זמן רב לאחר שהופעלו בעם הכוחות ההיסטוריים שהוליכו לקראת לאומיות יהודית, הציונות וחזון ההתעצמות המדינית בארץ האבות. האסון שפקד את יהדות אירופה הוסיף דחיפות ומתח לתהליך לקראת עצמאות ישראל, אך הוא לא היה יכול לתרום לעצם היווצרותו. [...] ובכל זאת, היתה נקודה שבה נפגשו השואה והמדינה: בראייה לאחור אנו יכולים לומר היום, שהשואה כמעט מנעה את תקומת ישראל [ההדגשה במקור].

היישוב היהודי בארץ־ישראל [...] היה ברובו יציר כפיה של יהדות אירופה, ובעיקר של יהדות מזרח אירופה [...] קיבוץ זה [יהדות מזרח אירופה] היה מסוגל ומוכשר להשפיע השפעה מכרעת בשעת המאבק למען המדינה. אלא שהוא נעלם בשואה, ודווקא בשעה שקמה המדינה היהודית.³⁶

ככל שמוסיפים לחקור את האירועים הגורליים בין השנים 1945 ל־1948, כן מתגלה הקשר שבין השואה והקמת מדינת ישראל כקלוש. קשה להצביע על השפעה ישירה של השואה על עיצוב המדיניות הציונית או על ההתנהגות הפוליטית של ההנהגה הציונית. ההחלטה לשנות את התיב האסטרטגי של המדיניות הציונית - לכוון אותה להקמת מדינה בפועל, ולבנות על קשר חזק עם ארצות־הברית - נתקבלה כתוצאה מ'הספר הלבן' של 1939. 'ועידת בילטמור' נערכה לפני שהידיעות על הרצח השיטתי של יהדות אירופה הסתננו. לעימות בין בן־גוריון לווייצמן או בין סילבר לווייז לא היה כל קשר עם הטרגדיה שבאה על יהודי אירופה. לכל אורך המלחמה החזיקו לא־ציונים חשובים ומובילים ביהדות ארצות־הברית וביהדות בריטניה בתפיסה, שהדרך הטובה ביותר להציל את יהדות אירופה היא לתמוך תמיכה מלאה במאמץ המלחמה, שהבסת גרמניה הנאצית היא הדרך הטובה ביותר להצלת שרידי יהדות אירופה.

יתרה מזאת, התנועה הציונית אשר הובילה למאבק על מדינה יהודית בשנים 1947-1948 היתה מאוד שונה ממה שהיתה עשר שנים קודם לכן. היא היתה קטנה בהרבה

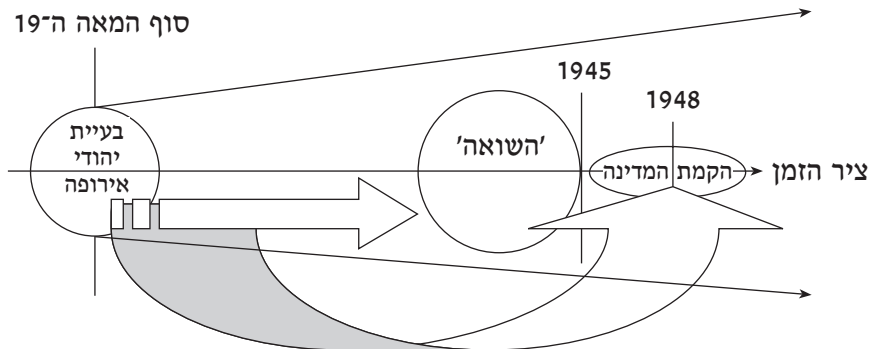
השפיע גם על ארגונים שמאליים אנטי־ציוניים אחרים. ראו: ש' דותן, אדומים בארץ־ישראל, מהדורה שנייה, כפר סבא תשנ"ו, עמ' 457-458, 470-471.

36. פריזל, 'שואה ותקומה', עמ' 500-501; הנ"ל, 'חורבן יהדות אירופה', עמ' 31-32.

וחלשה בהרבה. החלק החיוני של ציבור התומכים הציוני, הלוא הם יהודי מזרח אירופה, הושמדו במהלך מלחמת העולם השנייה. הקהילה היהודית הנמרצת ביותר בין הקהילות היהודיות - אותה יהדות מזרח אירופה אשר יצרה את הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל קודם 1939 ואשר היתה המסוגלת ביותר והמוכנה ביותר להשלים את המשימה - לא היתה קיימת עוד. מדינת ישראל נולדה בשעה האפלה ביותר בתולדות העם היהודי. אכן, באותם התנאים היתה בריאתה של מדינת ישראל דבר הקרוב לנס.³⁷

מה כה מסעיר בתזה של פריזל? מנקודת מבט היסטוריוגרפית פריזל מרחיב את מסגרת התקופה הנבחנת ומקדים את תחילתה של שרשרת הסיבתיות ל־1905. לפי הבנתו, מצבם של יהודי אירופה - ובמיוחד של יהודי מזרח אירופה - בתוך החברה האירופית בעידן המודרני הוליד שני 'פתרונות' ל'בעיה היהודית' הקולקטיבית: האחד - אנטישמיות מודרנית, שהסלימה ומצאה את ביטוייה הקיצוני ב'שוואה' (כלומר, השמדת היהודים), והשני - הלאומיות היהודית המודרנית, ובראשה הציונות, אשר ביקשה לכונן מדינה יהודית בארץ-ישראל. מבחינה היסטורית מומש תחילה הפתרון הראשון (השוואה) בהצלחה כמעט מלאה, ולפיכך הפך את אפשרות מימושו של הפתרון השני (הקמת מדינה יהודית) לבלתי אפשרי כמעט, משום שחורר תחתיו, ולא קידם אותו! את ניתוחו של פריזל ניתן להציג באופן גרפי כמתואר באיור מס' 4 (שימו לב ש'השוואה' מסתירה את 'המדינה', כלומר מהווה מכשול כמעט בלתי עביר):

איור מס' 4: התזה של פריזל (1980, 1996, 1997)

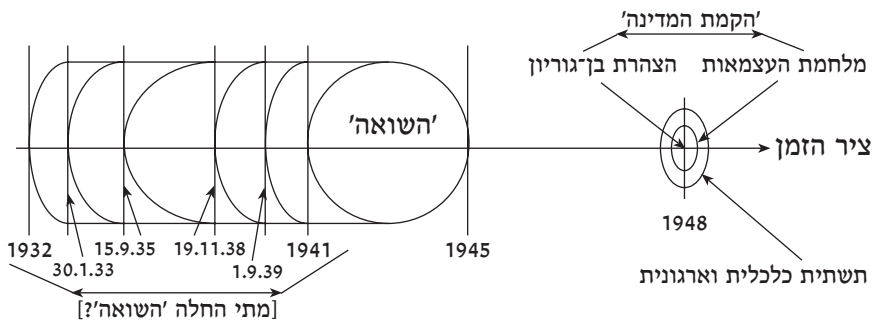

J. Reinharz and E. Friesel, 'The Zionist Leadership between the Holocaust and the Creation of the State of Israel', in: A. Rosenfeld (ed.), *Thinking about the Holocaust: After Half a Century*, Bloomington and Indianapolis, IN 1997, pp. 83-116. (הציטוט מעמ' 110-111). יש לשים לב לכך שהפרמטרים המדריכים את פריזל בניתוחו האחרים ופריזל-ריינהרץ בניתוחם כאן הם - במישור ההיסטוריוגרפי - טווח הזמן הנלקח בחשבון, ובמישור ההיסטורי - היבט הדיפלומטיה הציונית. פריזל וריינהרץ אינם דנים כלל בגורמים כלכליים, אסטרטגיים כלל-עולמיים או צבאיים-מקומיים.

הבעיה המשותפת: ההמשגה של 'השואה'

ניתוחו של פריזל נראה ניתוח הנוגד כליל את כל הגישות האחרות בשל הספקטרום הרחב יותר שהוא מציע. ואף-על-פי-כן, בדומה לגישות האחרות, הוא לוקה בחולשה אחת, הקשורה לרמת ההמשגה ההיסטורית: כמו כל הגישות שנדונו עד כה, גם כאן נתפסות ה'שואה' ו'הקמת מדינת ישראל' כאירועים היסטוריים תחומים ומוגדרים היטב - 'השואה' מובנת כרצח הסיטונאי השיטתי של היהודים באירופה שהתרחש בשנות הארבעים; 'הקמת מדינת ישראל' מובנת כיום ההכרזה על עצמאותה - 14 במאי 1948. ברם, מבחינה היסטוריוגרפית הגדרות אלה שנויות במחלוקת, ומבחינה היסטורית הן בוודאי פשטניות מדי. רבים מחוקרי השואה אינם רואים ב'שואה' מונח 'נקי' השווה במהותו ל'פתרון הסופי של השאלה היהודית', אלא כוללים בהגדרתם גם רדיפות מוקדמות יותר שסבלו היהודים ברייך השלישי. יוצא אפוא שחוקרים שונים מתחמים את האירוע במסגרות זמן שונות - כתקופה שראשיתה ב-1932, 1933, 1935, 1938, 1939 או 1941, וסופה בשנת 1945 (ואף מאוחר יותר). כך, למשל, קובעים מחקריהם רבי השפעה של ראול הילברג ולני יחיל כי השואה החלה ב-1933 או ב-1932 (ראו איור מס' 5).³⁸ אם מאמצים הגדרה זו, אזי יש לראות בהגירת יהודי גרמניה ואוסטריה לארץ-ישראל בשנות השלושים (במסגרת 'העלייה החמישית') - שהיתה בלי ספק בעלת השפעה ניכרת על היבטים מסוימים של התבססות היישוב היהודי בארץ - את אחד מהיבטי 'השואה' אשר תרמו לשרשרת הסיבתיות שהובילה להקמת המדינה. לפיכך, הגדרה רחבה של השואה, הכוללת מעצם טבעה מרכיבים והיבטים נוספים מלבד הרצח, תוביל להשקפה שונה בדבר השפעת 'השואה' על ההתפתחויות בתוך החברה היהודית ומחוץ לה.³⁹

איור מס' 5: הגדרות שונות של 'השואה' ו'הקמת מדינת ישראל'

38. ראו על כך בהרחבה במאמרי: "השואה" בעיני ההיסטוריונים: הבעיה של המשגה, תיקוף והסבר, בתוך: מכמן, *השואה וחקרה*, עמ' 13-42.
 39. להיבטים היהודיים של ההתפתחויות ראו מאמרי: 'המימד היהודי של השואה: ההקשר של תולדות היהודים בדורות האחרונים', שם, עמ' 43-74.

מכאן נובע כי מאזן סופי של מידת השפעתה של 'השוואה' על 'הקמת המדינה' תלוי מאוד בשאלת הגדרתה של 'השוואה'. בדומה לכך, אם 'הקמת המדינה' אינה נתפסת רק כאקט הפוליטי הצר של הכרזתו של בן-גוריון על הקמתה - והיא בוודאי לא היתה כזאת - אלא כהליך הכולל מרכיבים רבים שאפשרו את ההכרזה עצמה ואת מימושה,⁴⁰ אזי ברור כי כל תמונת הסיבתיות המצריכה הסבר הופכת מורכבת יותר ובעלת פנים רבות יותר.

המיתוס: מדוע צמח ואילו מטרות הוא שירת?

מהו 'מיתוס'? למושג זה הגדרות מהגדרות שונות. ואולם, קיימת הסכמה בסיסית שמיתוסים הם ביסודם סיפורים או סיפורים סמליים - על-פי-רוב כאלה המעוגנים בהתרחשות אמיתית כלשהי - המספקים תשובות מאירות לשאלות יסוד (כגון מוצאה של זהות, הסיבות לבעיות מסוימות, וכיוצא באלה).⁴¹ שימוש מעין זה במושג 'מיתוס' עשוי לסייע לנו במציאת המפתח לצמיחתו וליציבות קיומו של המיתוס 'משואה לתקומה' בקרב הקבוצות האידאולוגיות השונות שפירטנו בראשית דברינו.

בקרב שארית הפלטה במחנות העקורים בגרמניה בשנים 1945-1947, במיוחד באזור הכיבוש האמריקני, שררה תודעה ציונית עממית נרחבת.⁴² תודעה זו באה לידי ביטוי באופנים שונים, שאחד מהם היה היווצרותה של אמונה עמוקה בקרב העקורים בכך שהם, ששרדו את הזוועות הנוראות ביותר ולמדו שלא להישען עוד על 'הגויים', מסוגלים 'לעקור הרים' ולהעפיל משפל ההשמדה אל מרומי התחייה הלאומית. אמונה זו תורגמה לשפת המיתוס

40. כגון יצירת התשתית הכלכלית שאפשרה את תפקודה של היוזמה המדינית; האינטרסים המדיניים הגלובליים שהיו מעורבים מאחורי הקלעים, ועוד.

41. לסיכום מהזמן האחרון של התאוריות השונות על מיתוסים ראו: P. F. M. Fontaine, *Mythical Eyes: History, Counter-History and Myth*, London 1998, esp. pp. 1-25, הגדרות אחדות המועילות במיוחד לדיוננו. כך, למשל, מגדיר את המושג ר"פ בירלינג (R. F. Beerling): 'תשובה קונקרטיה מאירת לשאלות יסוד בצורת סיפור המקובל כאמיתי', ואילו לפי ז' שטרנהל, 'מיתוס הוא סמל שתפקידו להעתיק יחסים בין רעיונות ליחסים בין עובדות שנטייתם היא להיות הדימוי [המוחשי] של [הרעיונות] הללו; מיתוס קיים תמיד במקום שבו סמל מקבל צורה נרטיבית ודרמטית; לפיכך הוא [המיתוס] מכיל פעולות ואישים', ראו שם, עמ' 4. וראו גם: C. Levi-Strauss, 'The Structural Study of Myth', in: T. A. Sebeok, *Myth: A Symposium*, Bloomington & London 1973

42. קביעה זו, שעליה מנסים לערער פוסט-ציונים אחדים, הוכחה, לדעתי, באופן משכנע דיו בעבודותיהם של חוקרים רבים ובראשם זאב מנקוביץ, הן בדוקטורט שלו: 'אידאולוגיה ופוליטיקה בשארית הפליטה באזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה 1945-1946', האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ז, והן במאמרו: 'הציונות ושארית הפליטה', בתוך: גוטמן ודרכסלר, *שארית הפליטה 1944-1948*, עמ' 189-206 [להלן: מנקוביץ, 'שארית הפליטה!']. דומה כי אין פלא בעובדה שעדית זרטל, המבקשת להדגיש כי התנועה הציונית ומנהיגי היישוב ניצלו את העקורים - למעשה בעל-כורחם - אינה מתמודדת עם עמדות העקורים עצמם על-פי מקורותיהם, ואינה מזכירה כלל את עבודתו של מנקוביץ! ראו: זרטל, *זהבם של היהודים*. גם גרודווינסקי בספרו *(תומר אנושי טוב)* מתעלם ממחקריו של מנקוביץ.

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

במיוחד במסגרת האירוע המסורתי של חג הפסח, המציין את המעבר 'מעבדות לחירות' ו'משעבוד לגאולה' בראשית ימי העם. משום כך נמצא את הביטויים הראשונים למיתוס הצומח 'משואה לתקומה' בהגדות ליל הסדר שחוברו ונקראו במחנות העקורים כבר בפסח הראשון שלאחר השחרור. במוסף המיוחד שחיבר י"ד שיינזון להגדה - מוסף שנקרא בליל הסדר שנערך במינכן ב-15 באפריל 1946 בניהולו של הרב הצבאי האמריקני אברהם קלאוזנר (A. J. Klausner) - נכתב נוסח מתוקן לשיר-פיוט 'דַיִנו':

- [...] אֱלוֹ נַתַּן לָנוּ אֶת הַשְּׁחִיטוֹת בְּאוֹקְרִינָה וְלֹא נַתַּן לָנוּ אֶת הַיִּטְלָר - דַּיִנוּ ג.ו.א.
- אֱלוֹ נַתַּן לָנוּ אֶת הַיִּטְלָר וְלֹא הִקִּימוּ לָנוּ גְטָאוֹת - דַּיִנוּ ג.ו.א.
- אֱלוֹ הִקִּימוּ לָנוּ גְטָאוֹת וְלֹא הִקִּימוּ לָנוּ תַּאֲיִגְזִים וְכַבְשָׁנִים - דַּיִנוּ ג.ו.א.
- אֱלוֹ הִקִּימוּ לָנוּ תַּאֲיִגְזִים וְכַבְשָׁנִים וְלֹא הִתְעַלְלוּ בְּנַשִּׁינוּ וּבִטְפָנוּ - דַּיִנוּ ג.ו.א.
- אֱלוֹ הִתְעַלְלוּ בְּנַשִּׁינוּ וּבִטְפָנוּ וְלֹא הִעֲבִידוּנוּ בַּפֶּרֶךְ - דַּיִנוּ ג.ו.א.
- אֱלוֹ הִעֲבִידוּנוּ בַּפֶּרֶךְ וְלֹא כָלוּ בְנוּ בְרַעַב - דַּיִנוּ ג.ו.א.
- אֱלוֹ כָלוּ בְנוּ בְרַעַב וְלֹא כָלוּ בְנוּ בְכָל מִינֵי מַחְלוֹת וְעֲנוּיִים - דַּיִנוּ ג.ו.א.

עַל אֵת הַפְּקָה וְכִמְהָ מִשְׁהַגִּיעַ לָנוּ כָּל אֱלֹהִים, הֲרִי אֲנוּ חִיבִים לְעֹלוֹת, לְהַעֲפִיל, לְחַסֵּל אֶת הַגְּלוּת, לְבַנּוֹת אֶת אֶרֶץ הַבְּחִירָה וְלְהַקִּים בֵּית לָנוּ וּלְבַנְיָנוּ עַד עוֹלָם⁴³ [ההדגשות במקור].

ובהגדה אחרת מאותו זמן בוטאו התחושות באופן דומה:

כֹּל שֶׁעָשָׂה לָנוּ עֲמֵלָק נִחְרַת בְּזִיכְרוֹנֵנוּ, זִיכְרוֹנוּ שֶׁל עִם עֵתִיק; נִחְרַתוּ בְּזִיכְרוֹנֵנוּ גַם [המעשים] שֶׁל אֱלֹהִים שֶׁסִּייעוּ לְעַמְלָק, אֱלֹהִים שֶׁעֲמָדוּ מִן הַצַּד, שֶׁמְעוּ אֶת זַעֲקוֹתֵינוּ וְלֹא נִקְפוּ אֶצְבָּע. עִם זֹאת, בְּמִשְׁךְ כָּל הַזְּמַן לֹא זָנַחְנוּ אֶת חֲלוֹמֵנוּ וְתַקְוֹתֵנוּ לְתַחִייה לְאוֹמֵיט וְאֲנוּשִׁיט. מֵאֵז וּמִתְמִיד הִיָּה עֲמָנוּ קֶרֶבֶן שֶׁל אֲכֹזְרִיּוֹת רִיאַקְצִיּוֹנִית וּבְרַבְרִיזִם חִייתִי. חֶרֶף זֹאת לֹא אֵיבַדְנוּ אֶת הָאֲמוּנָה שֶׁבְּמִקּוֹם הַחַיָּה יוֹפִיעַ הָאָדָם, שֶׁלֹּאֲחַר חֲשַׁכְתָּ הַלֵּילָה יִפְצִיעַ בּוֹקֵר חָדָשׁ [...] וְשֶׁעוֹד נִהְיָה עִם גָּדוֹל וְחוֹפְשִׁי בְּמוֹלַדְתֵנוּ הַמְּשׁוֹחֲרַרֵת.⁴⁴

המיתוס היה נטוע במציאות: רבים מן הניצולים אכן עלו לארץ-ישראל וחשו תחושה חזקה של ייעוד והישג. המיתוס שירת את התקווה ואת המטרה, והמונח 'שארית הפלטה' עצמו היה לחלק ממנו. משהוקמה מדינת ישראל, בשנת 1948, נתוספו גורמים אחדים שהביאו להשרתו של המיתוס, הן בתפישת ישראל והן בתפיסות שרווחו מחוץ לישראל (בעיקר בקרב יהודים). כפי שראינו, גם במגילת העצמאות נרמז על הקשר שבין האירועים, אם כי זה

43. י"ד שיינזון, מוסף להגדה של פסח - *Deutsches Theatre Restaurant, Passover Seder Service*, Munich Enclave, Germany, 15-16.4.1946, conducted by Chaplain Abraham J. Klausner ברשות המחבר.

44. הגדה של פסח, קיבוץ נילי, פליקסהוף, אש"צ. מצוטט אצל מנקוביץ, 'הציונות ושארית הפליטה', עמ' 202.

הוצג כהוכחה לצורך ולא כקשר סיבתי. ואכן, ניצולים רבים נקלטו בארץ בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה והיו נתח ניכר מההגירה אליה (70 אחוזים מן העולים בשנתיים הראשונות לקיום המדינה) ומכלל אוכלוסייתה באותן שנים.⁴⁵ מבחינה זו אכן היה קשר מוחשי בין השואה ובין המדינה שבה התמקמו העולים. קשר זה התבטא לא רק בעצם הגירתם אליה אלא גם - ובדיוק בשל ההקשר של מדינה יהודית - בהיותה של ההגירה דרך של עלייה משפל לרוב. שיחות השילומים שהתנהלו בין הרפובליקה הפדרלית הגרמנית ובין מדינת ישראל בראשית שנות החמישים והסכם השילומים עצמו היו מבוססים על ההכרה בכך שמדינת ישראל היא המשך ויורש טבעי לעם היהודי שהושמד בשואה.

התהליך שתואר לעיל הביא לכך שדימויה של ישראל בעולם ובפרשנויות ישראליות וציוניות פנימיות של ההיסטוריה היהודית ושל הגורל היהודי שרווחו בקרב חילונים פשוטים, מחנכים,⁴⁶ היסטוריונים⁴⁷ והוגים דתיים (כגון הרב סלוביץ'ק) - דימוי זה הלך ונקשר בשואה במידה גוברת והולכת, ובמיוחד מראשית שנות השישים ואילך.⁴⁸ בתחילה התגבשה תפיסה מיתית רבת-עוצמה של עוף חול המתעורר לחיים - תפיסה שלפיה נעו היהודים בין שני קטבים דיכוטומיים תוך כדי שינוי מהותם הפנימית⁴⁹ - ובעקבות זאת הצטיירה תמונה היסטורית כביכול של התפתחות, אשר שילבה בתוכה בקלות את התפיסה הקודמת שנוצרה בקרב העקורים. רבים מהאנטי-ציונים והפוסט-ציונים טוענים כי מיתוס זה נוצר במכוון בידי מנהיגי מדינת ישראל, שניצלו אותו לצורכיהם. ואמנם, אין להכחיש כי תועמלנים ופוליטיקאים עשו שימוש בטיעונים הנשענים על הקשר שבין השואה למדינה. ברם, בייחוס יצירת המיתוס ל'ציונים' יש אמונה מוגזמת, מיתית ממש, בכוחן של האליטות הציוניות לכפות את רצונן ואת

45. חנה יבלונקה, **אחים זרים**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 9-10, 269-272; הנ"ל, 'עולי אירופה ותודעת השואה', בתוך: צ' צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), **העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 42-56.

46. היבט זה הוא הנדון ביותר בשנים האחרונות במחקר ובמחקר-לכאורה בעל המגמות האידאולוגיות. ראו: D. Ofer, 'Israel', in: S. Wyman, *The World Reacts to the Holocaust*, Baltimore, MD & London 1996, pp. 880-894; ת' שגב, **המיליון השביעי**, ירושלים 1991, במיוחד פרק ח'; ר' פירר, 'השואה בספרי הלימוד בהיסטוריה בישראל 1948-1982', **דפים לחקר תקופת השואה**, ג (תשמ"ד), עמ' 243-257. וראו גם: ר' סער, 'טקסי הדת החילונית', **הארץ**, 23.4.1998, מאמר ובו דיווח על מחקרם של אבנר בן-עמוס ואילנה בית-אל מאוניברסיטת תל-אביב.

47. לגישותיהם של היסטוריונים ראו: ד' מכמן, 'כיצד למקם את השואה במרקם הרחב של תולדות ישראל בזמן החדש? ניסיונות של היסטוריונים מובילים', בתוך: י' באואר, ד' בנקיר וד' מכמן (עורכים), **השואה בהיסטוריה היהודית**, ירושלים (בהכנה).

48. פיטר נוביק מדגיש עניין זה הן בנוגע לישראל והן בנוגע לארצות-הברית, ובמיוחד מאז מלחמת ששת הימים, התגברות העימות עם הפלסטינים בעקבותיה ומלחמת יום הכיפורים. ראו: P. Novick, *The Holocaust in American Life*, Boston and New York 1999, pp. 149-169, עופר, 'ישראל'. לעניין השנים הראשונות שלאחר 1945 ועד תחילת שנות החמישים ראה: אניטה שפירא, 'בין שואה למלחמה', **יהודים חדשים, יהודים ישנים**, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 104-121, במיוחד עמ' 107.

49. כך למשל אצל פנקובר: M. N. Penkower, *The Holocaust and Israel Reborn: From Catastrophe to Sovereignty*, Urbana and Chicago, IL 1994, pp. ix-x

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

דעותיהן על עולם ומלואו - בין בתוך מדינת ישראל, בין מחוצה לה. לדעתי, העובדה שהראייה המיתית של הקשר בין השואה למדינה השתרשה בעוצמה וגם נתקבלה על דעת כה רבים בקרב חוגים יהודיים ולא־יהודיים בתוך זמן קצר ביותר מוכיחה שראייה זו סיפקה מענה לצורך הפנימי הנפוץ להעניק להיסטוריה 'משמעות'. 'משמעות' זו של השואה (סיפור עם סוף טוב!) המציאה ניהומים מסוימים לסבל הבלתי־ישוער והצדיקה גיוס־עצמי לאידאלים הקולקטיביים של המדינה - במיוחד מסוף שנות השישים ואילך, עת נאלצה ישראל להתמודד עם התנגדות וביקורת גוברות והולכות שספגה מכיוונים שונים.

בשיח הערבי, ובמיוחד בזה הערבי־פלסטיני, שימש מיתוס הקשר שבין השואה להקמת מדינת ישראל למטרה שונה והפוכה. ההכרה בכך שהגירתם של ניצולי שואה מאירופה לארץ־ישראל פירושה חיזוק היישוב היהודי בארץ והגברת המתח בין יהודים לערבים בה צצה בחוגים ערביים כבר בשלב מוקדם ביותר. בחזור שהופץ בזמן הפגנות אנטי־בריטיות בקהיר לרגל ציון יום השנה ה־28 להצהרת בלפור (2-3 בנובמבר 1945) נאמר:

פקודת המנדט והספר הלבן באו לתמוך בציונות וכך גזרו על מיליון ערבים פינוי מארצם־ שלהם, מורשת אבות־אבותיהם.

היום דורש מר טרומן [נשיא ארצות־הברית] את הגירתם של 100,000 יהודים לפלסטינה לא מתוך סימפתיה אליהם אלא כדי להיפטר מהם. 'זרוק אויב על אויב', כך שהערבי והיהודי יילחמו זה בזה ויעלו שניהם באש - והמתנחל [colonizer - המעצמה הקולוניאלית], ד"מ] יוכל לבשל את מיטב סעודתו על האש שלהם!⁵⁰

אמירה זו לא היתה כה אנטי־יהודית (למעשה, מחברי החזון הדגישו את העובדה שגם היהודים נתפסו כ'אויבים' בעיני ה'קולוניאליים') כמו שהיתה אנטי־בריטית ואנטי־אמריקנית. ברם, היא ביטאה וגם קבעה תפיסה שהלכה וצברה חשיבות לאחר מכן, במיוחד לאחר הקמת מדינת ישראל ותבוסת הכוחות הצבאיים הערביים המאוחדים. לפי תפיסה זו, כוחות חיזוניים, בין־לאומיים, מערביים, קולוניאליים, הם ש'כפו' את היהודים על פלסטינה, במיוחד בעקבות השואה, וכך גרמו לתבוסה הערבית - ל'נַפְּהָה' (האסון). תפיסה זו, יש לציין, התפתחה תחילה באיטיות. ב־16 'השנים האבודות' (כפי שמכונות השנים 1948-1964 בהיסטוריוגרפיה הפלסטינית) לא פורסם הרבה בנדון. ואף־על־פי־כן ניתן לשער שבתקופה זו של הבשלת הזהות הפלסטינית במחנות הפליטים התגבשו תפיסות ורעיונות בצורה זו או אחרת.⁵¹ המיתוס 'משואה להקמת ישראל' סיפק עתה תשובה ניצחת לשאלת התבוסה - תשובה שניתן לקבלה. טיעון זה הפחית מחשיבותן של העוצמה הצבאית ושל מידת השכנוע העצמי של היישוב ושל הציונות כגורמים שהביאו להשגת מטרותיהם, ובה בעת הפנה אצבע מאשימה כלפי גורם

50. חזון מס' 5, נדפס ב־1 בנובמבר 1945, מובא בתוך: M. Laskier, *The Jews of Egypt 1920-1970*, New York and London 1992, p. 85

51. R. Khalidi, *Palestinian Identity: The Constitution of Modern National Consciousness*, New York 1997, בפרק המסכם.

נסתר בעל ממדים עצומים - 'כוח עליון' (השואה) שלא ניתן היה להתגבר עליו, אשר נוצל בחוכמה והטה את מאזן הכוחות לטובתם של הציונים. המיתוס מילא אפוא תפקיד במחקר הכתם של אובדן הכבוד העצמי בעקבות תבוסת 1948,⁵² וגם שימש, בשיח הבין-לאומי, כטיעון משכנע בידי אומה מ'העולם השלישי' הדורשת מהאירופים דהיום לתקן את עוולות העבר הקולוניאליסטיות.

הזרם הפוסט-ציוני בחברה הישראלית ובהיסטוריוגרפיה הישראלית קרוב בתפיסתו לדעה זו, המובעת בתפיסה העממית ובהיסטוריוגרפיה הפלסטינית והערבית. ואולם, בתפיסתם של הפוסט-ציונים, המיתוס, המודגש מאוד בדבריהם, משרת מטרת אחרות. ה'פוסט-ציונות', שאת שורשיה ניתן לאתר בשנות השבעים, צברה משקל והשפעה בעיקר מאז סוף שנות השמונים. בעלי גישה זו, בחתירתם לשנות את מדינת ישראל לחברה אזרחית ו'צודקת' שאין לה קשר מיוחד לציונות וליהדות, משתמשים במיתוס לשם ערעור על הלגיטימיות של קיום מדינה יהודית בתור שכזאת. מתוך המיתוס מתברר, כביכול, שמדינת ישראל 'נולדה בחטא' - חטא כפיית הקמתה בכוח הן על הפלסטינים והן על יהודים ניצולי שואה באירופה, שאותו חוללה תנועה ציונית לאומנית-קיצונית בהשתמשה בשואה באופן מניפולטיבי - בתעמולתה, בפעולותיה המדיניות ובהכוונתם של ניצולי השואה התמימים לארץ-ישראל.⁵³ באשר למכחישי 'שואה' נוכל לקצר. בהיות השואה 'בדיה' בעיניהם האנטישמיות, ברור שמאן דהוא 'המציא' אותה לצרכים מסוימים, ואלה מובנים: תחילה - הקמתה של מדינה יהודית חסרת הצדקה באמצעות מניפולציה שיצרה רגשי אשמה וחרטה בין-לאומיים, ואחר-כך - יצובה של אותה מדינה באמצעות חסיטתה של גרמניה ('השילומים').⁵⁴

52. ראו Nevo (above, note 10). אך יש להעיר שהיו גם זרמים אחרים בהיסטוריוגרפיה הערבית, וראו

למשל: A. Hourani, *A History of the Arab Peoples*, London 1991, pp. 358-359.

53. לניתוח מקיף של תופעת ה'פוסט-ציונות' ראו: ד' מכמן, "מכסחי הציונות": עיקרי השקפת העולם של הזרם ה'פוסט-ציוני' בחברה הישראלית העכשווית, 'פוסט-ציונות' ושואה: הפולמוס הציבורי הישראלי בנושא ה'פוסט-ציונות' בשנים 1993-1996, ומקומה של סוגיית השואה בו - מקראה, רמת-גן תשנ"ז, עמ' 11-26, ובמיוחד עמ' 15-18. הטענות שציינתי מובעים בבוטות בספרו של גרודז'ינסקי, *הומר אנושי טוב*, ובאופן מעודן יותר בספרה של עדית זרטל, *זהבם של היהודים*.

54. כך למשל: A. J. App, *The Six Million Swindle: Blackmailing the German People for Hard Marks with Fabricated Corpses*, Tacoma Park, MD 1974; W. Grimstad, '[Review of] Israel's Sacred Terrorism', *The Journal of Historical Review*, 9, 2 (Summer 1989), pp. 224-225. וראו עוד בנושא זה: ר' קנולר, 'התופעה של הכחשת השואה', *מחניים*, 9, ב (תשנ"ה), עמ' 245-246. תפיסה מעין זו רווחת בקרב לא מעטים בגרמניה, גם אם לא ברמה של הכחשת השואה עצמה. כך, למשל, כתב רודולף אוגשטיין, המו"ל של העיתון *Der Spiegel*, בי"ב 1990: 'מדינת היהודים מתקיימת לא מתוך היגיון ושכל, אלא מתוך הזיכרון הטראומתי של השואה - רצח ההמונים של היהודים בידי הגרמנים. אך מדוע צריכים הערבים לשלם בשביל מעשי הזוועה של הגרמנים?'. ראו: R. Augstein, 'Ist Israel noch zu retten?', *Der Spiegel*, 42 (1990), p. 188. לנתק את העמדות הגרמניות כלפי ישראל ממורשת השואה. וראו גם: M. Wolffsohn, *Ewige Schuld? 40 Jahre deutsch-jüdisch-israelische Beziehungen*, München und Zürich 1988, pp. 19-20

מסקנות: מיתוס, היסטוריוגרפיה ומציאות היסטורית

קבוצות זורמים שונים תרמו להתגבשות התפיסה (או המיתוס) של קשר סיבתי ישיר בין 'השואה' ל'הקמתה של מדינת ישראל', ונסתייעו (ועדיין מסתייעים) בה. היסטוריונים רבים, בהיותם נטועים בסביבתם החברתית והפוליטית (גם אם אינם מבקשים לקדם במודע רעיונות מסוימים), שימשו כמתווכים בהעברתה של תפיסה זו לתוך המחקר ההיסטורי. כפי שהראינו, הבעיה ההיסטוריוגרפית אינה מצויה בעיקרה בתייעוד עצמו (אם כי במידה מסוימת היא מצויה גם בו), אלא ברמות ההמשגה וההגדרה ובנקודות ההתבוננות. ההיסטוריון משתמש במלאכתו במושגים כורכים כדי לסדר ולארגן את הידע ההיסטורי וכדי לאפשר בעקבותיו הבנה היסטורית.⁵⁵ מושג 'השואה' הוא מושג כורך כזה, המשמש את ההיסטוריונים תדיר, גם אם לא היסטוריונים הם שיצרוהו. ואולם, אל להיסטוריונים להשתעבד למושגים של עצמם: עליהם לזכור כי כל מושג היסטורי הוא חלק משדות סמנטיים רחבים יותר (השואה, למשל, היא חלק מהמושגים הרחבים 'אנטישמיות', 'הרייך השלישי', 'מלחמת העולם השנייה' ועוד), וגם הוא כשלעצמו מכיל בתוכו נושאי־משנה.⁵⁶

מכל האמור לעיל משתמע כי במסגרת נסיונותיהם להבין ולהסביר הן את תוצאות 'השואה' והן את הסיבות והגורמים שהובילו ל'הקמת מדינת ישראל' אסור להיסטוריונים לדבוק בהגדרות ובמינוחים פשטניים, כוללניים, מכלילים ומיתיים. כמו כן עליהם להיזהר מפסקי דין היסטוריים דמויי־ססמה (ב'שורה התחתונה - השואה גרמה להקמת המדינה'). תחת זאת יש לחקור בקפדנות את ההתפתחויות בשטח לפרטיהן ועל־פי התייעוד המצוי הנוגע להן. אם ייעשה כן יתברר כי עובדות מסוימות הקשורות בשואה ותהליכים ואירועים מסוימים שהתרחשו במהלכה ובגללה אכן השפיעו על תהליכים מסוימים שהובילו לצמיחתה, להקמתה ולהתבססותה של מדינת ישראל. עם זאת, על־פי הספרות המחקרית המצויה בידינו כיום, התהליכים המשפיעים מצויים בעיקר במעגל הפעילות היהודית פנימה, ובמבט כולל אינם, כנראה, הגורמים שהכריעו את הכף (למרות תחושות היהודים עצמם).

קשה להטיל ספק בעובדה שהציונות יצאה ממערבולת מלחמת העולם השנייה והשואה כתנועה הרעיונית והפוליטית החזקה ביותר בעולם היהודי - מה שלא היתה לפני כן. הסיבות לכך היו שתיים. ראשית, רוב היהודים שתמכו בתנועות ובמפלגות המתחרות בציונות קודם לתקופת הנאציזם - בונדיסטים, אגודאים, מתבוללים מכל הגוונים ואחרים - פשוט נמחו מעל פני האדמה במהלך מבצע ההשמדה הנאצי. שנית, לאחר המלחמה היה היישוב היהודי בארץ־ישראל אחד המרכזים היהודיים המעטים שנותרו על כנם ובעל חיוניות גדולה. נוסף על כך, הרדיפות והסבל גרמו ליהודים לא־ציונים רבים ששרדו לאמץ גישה אוהדת כלפי הציונות.

H. H. Walsh, 'Colligatory Concepts in History', in: W. H. Burston and D. Thompson (eds.), *Studies in the Nature and Teaching of History*, London 1967, pp. 65-84
עברי: ה"ה וולש, 'מושגים כורכים בהיסטוריה', בתוך: א' וינריב (עורך), *חשיבה היסטורית*, ב, תל־אביב תשמ"ה, עמ' 25-40.

C. Lorenz, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Köln, Weimar und Wien 1970, pp. 394-396

עובדות וגורמים אלה התבררו לאחר המלחמה, אף כי נראה שחלף זמן־מה עד שחדרו לתודעה והיו לממשות. כשאירע דבר זה, הוא השפיע על הקהילות היהודיות בארצות־הברית, בבריטניה ובארצות אחרות, ורבים שהיו בעבר לא־ציונים (ואף אנטי־ציונים) התערבו עתה למען התנועה הציונית ויעדיה במאבק להקמתה של מדינה יהודית.⁵⁷

ואולם, עלייתה של הציונות למעמד דומיננטי בתוך העולם היהודי נפגמה באופן מכריע מעצם העובדה שהעם היהודי עצמו הצטמצם ונחלש, ובהיבט גם נחלשה לכאורה ההצדקה של התביעה הראלית. כפי שהראה פריזל, 'הבעיה היהודית' באירופה נפתרה כמעט לחלוטין באמצעות 'הפתרון הסופי' הנאצי, ובכך טורפד כמעט לחלוטין הפתרון הציוני. הנהגת היישוב נעשתה מודעת לעניין זה מאז 1943, וספקות של ממש בדבר האפשרות לממש את המטרות הציוניות החלו לקנן בה.⁵⁸ המאמצים הגדולים שהשקיעה התנועה הציונית בהנהגתו של בן־גוריון מיד לאחר תום מלחמת העולם השנייה - הן בנסיונותיה להשפיע על המתרחש בזירה המדינית הבינ־לאומית והן בשכנוע העקורים והקהילות היהודיות - נבעו מהתחושה שזה אולי הרגע האחרון שבו ניתן עדיין לממש את החזון הציוני. במילים אחרות: המאמצים העצומים הללו נעשו הן ל מ ר ו ת והן ב ג ל ל השמדת היהודים בימי הנאציזם!

יתרה מזאת, אלה המתקדים בדומיננטיות הציונית, במנהיגותו הברורה של בן־גוריון ובניצול בעיית העקורים כמנוף מתעלמים בדרך־כלל מבעיות 'זעירות' ומהתפתחויות משניות סותרות. למשל: בפולין וגם במחנות העקורים היו קבוצות שפעלו נמרצות נגד המאמצים הציוניים;⁵⁹ בבחירתו של בן־גוריון למנהיג ההסתדרות הציונית העולמית במקום חיים וייצמן הכריע רוב קטן שהושג ברגע האחרון;⁶⁰ וכן הלאה.

אך עד כמה הושפעה המדיניות הבינ־לאומית ממרכיב 'השוואה' שבטיעוני הציונים? החוקרים

57. הדבר התבטא הן בהענקת סיוע לעקורים, כפי שעשה הג'וינט (ראו: Bauer, *Out of the Ashes*; ש' קדוש, 'שומר אחי אנוכי: ארגון הג'וינט והבריחה 1945-1948', בתוך: ד' שיף וא' בן־נתן [עורכים], **הבריחה: תנועת הבריחה מאירופה לארץ־ישראל, 1945-1948**, חולון 1998, עמ' 114-117), והן בעירוב שלטונות של מדינות - כפי שעשה ליאון בלום, שפנה אל שלטונות צרפת בבקשה שיצביעו בעד הקמת מדינת ישראל באו"ם ב־29 בנובמבר 1947 (ראו: I. Greilsammer, *Blum*, Paris 1996, p. 523), וכפי שעשו לא־ציונים בארצות־הברית (ראו: M. Kaufmann, *An Ambiguous Partnership: Non-Zionists and Zionists in America, 1939-1948*, Jerusalem and Detroit 1991).

58. י' ויץ, 'שאלת הפליטים היהודים במדיניות הציונית', **קתדרה**, 55 (מרס 1990), עמ' 162-175, במיוחד עמ' 167.

59. אנגל, **בין שחרור לבריחה**. לדוגמה ניתן להזכיר את סוגיית יתומי המלחמה בבת־יילדים בפולין. ברוב הבתים הללו, שניהל אותם הוועד המרכזי של יהודי פולין, שררה אווירה אנטי־ציונית. משה קולודני (קול) דיווח ב־1946 שבאחד הבתים 'ילדים מקיימים מחתרת ציונית ומפחדים מאוד שמא ייודע הדבר למנהלת הבונדאית הקנאית'. ראו: דוח קולודני, 'ילדים בשבי - רשמי שליח', **דבר הפועלת**, 12 באוגוסט 1946 (שמור בארכיון משואה, א־3/75). והיו מקרים נוספים של איומים על ציונים (תודתי לגב' אמונה נחמני־גפני, שכתבה דוקטורט בהדרכתו על מתן הרשות להשתמש במידע זה. אמונה נחמני־גפני, 'הוצאת ילדים יהודים מבתי נוצרים בפולין בשנים הראשונות שלאחר השואה', אוניברסיטת בראילן, רמת־גן תשס"א).

60. ז' צחור, **חזון. תנועת חיים**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 175-176; N. Rose, 'Weizmann, Ben-Gurion and the 1946 Crisis in the Zionist Movement', *Studies in Zionism*, 11, 1 (1990), pp. 25-44

משואה לתקומה! משואה לתקומה?

חלוקים בעניין זה בעיקר בכל הנוגע למידת השפעתו על טרומן ועל מדיניותה של ארצות-הברית (כשמוקדי הדיון הם סוגיית העקורים ומידת כוחה של השדולה היהודית-אמריקנית).⁶¹ אך אם הדעות חלוקות בנושא השפעתה של 'השואה' על ארצות-הברית, לא כן הדבר בנוגע לבריטניה: ברור שזו האחרונה לא הושפעה מעניין זה, ואף להפך - גישתה האנטי-ציונית התחזקה.⁶² באשר למדינות אחרות - לעתים ניתן לאתר נימים מסוימים של השפעה (בדרך-כלל מזערית) על אחדות מהן,⁶³ אך רוב המדינות שהיתה להן נגיעה להקמתה של מדינת ישראל לא הושפעו מנושא זה.⁶⁴ בארכיונים שנפתחו לאחרונה ברוסיה נחשף חומר המראה כי בניגוד למה ששוער במשך עשרות שנים, דווקא ברית-המועצות קישרה (כבר ב-1943) בין תוצאותיהן של רדיפות היהודים בידי הנאצים לבין אפשרות הקמתה של מדינה יהודית. בעשותה כן לא הושפעה (רק) משיקולי המלחמה הקרה (העתידית), אלא גם משאיפתה להימנע מהיווצרות בעיה של קבוצה גדולה של עקורים יהודים שהיו עתידים להימצא בתחומי השפעתה.⁶⁵

אך תפקיד חשוב במיוחד בתהליך שאפשר את הקמת המדינה מילאו כמה גורמים כלליים.

61. בעיניי, התמונה המאוזנת ביותר בסוגיה זו הוצעה בהרצאתו של פיטר האן מהחוג להיסטוריה באוניברסיטה של מדינת אוהיו, שנישאה בכינוס הבין-לאומי 'New Records - New Perspectives: World War II, the Holocaust and the Rise of the State of Israel' הכינוס נערך ב-14-16 בדצמבר 1998 מטעם האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת בראילן, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ארכיון צה"ל ומזיאון השואה בוושינגטון. וראו: P. Hahn, 'The United States and the Emergence of Israel, 1945-1948' (כתב היד בידי המחבר); דבריו התבססו על מחקרים קודמים מפרי עטו.
62. כל המחקרים מראים כי רבים ממנהיגי בריטניה ורוב הציבור בה התנגדו באופן מכריע להכוונת ניצולי שואה לארץ-ישראל ולהקמת מדינה יהודית. ראו: Owendale (above, note 9), pp. 111-112, 121-122; T. Kushner, *The Holocaust and the Liberal Imagination: A Social and Cultural History*, Oxford, UK & Cambridge, USA, 1994, pp. 220-222, 233-234; A. J. Kochavi, 'Jewish Refugees and UNRRA Policy, 1945-1947', *Diplomatic History*, 14, 4 (Fall 1990), pp. 529-551; idem, 'Britain and the Jewish Exodus from Poland Following the Second World War', *Polin*, 7 (1992), pp. 161-175; idem, 'British Diplomats and the Jews in Poland, Romania and Hungary During the Communist Takeovers', *East European Quarterly*, 39, 4 (January 1996), pp. 449-464; M. J. Cohen, 'Churchill and the Jews: the Holocaust', *Modern Judaism*, February 1986, pp. 45-47.
63. צ' הרשקו, 'צרפת, היישוב היהודי בארץ-ישראל ויהדות צרפת 1945-1949', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן, רמת-גן תשנ"ה, עמ' 53-12; מ' יגר, 'צ'כוסלובקיה, הציונות וישראל: גלגולי יחסים מורכבים, ירושלים תשנ"ח'; D. J. Bercuson, 'The Zionist Lobby and Canada's Palestine Policy, 1941-1948', in: D. Tara and D. H. Goldberg (eds.), *The Domestic Battleground: Canada and the Arab-Israeli Conflict*, Montreal 1989, pp. 17-36.
64. בדיונים המחקריים מתעלמים בדרך-כלל מחלקן של מדינות דרום אמריקה בתהליך, אך דווקא הן אלה שהכריעו את הכף ב-29 בנובמבר 1947. על היעדר מוחלט של השפעת תהליכים הקשורים בשואה במקרה של ארגנטינה ראו: ר' ריין, 'פרון, ארגנטינה וההצבעה באו"ם על חלוקת ארץ-ישראל', גשר, 135 (קיץ 1997), עמ' 73-87.
65. מ' מינץ, 'שאלת היהודים ושאלת פלשתינה בדיפלומטיה הסובייטית בשנים 1945-1948', כתב יד שלא פורסם ובו הרצאה שנישאה בכינוס בין-לאומי ביד-ושם בנושא 'העם היהודי בתום מלחמת העולם השנייה',

כבר הזכרנו את התהליך הכללי של הדה־קולוניזציה, שלוהו בבריטניה בעיפות כללית מהחזקת האימפריה וממעורבות בין־לאומית לאחר השנים המאומצות של מלחמת העולם השנייה. תפקיד מסוים מילאה גם החולשה הכללית שאפיינה את המדינות הערביות באותה תקופה - הן במישור הפוליטי והן במישור הצבאי, ולכך נוספה הסתייגותן של מעצמות המערב מהפלסטינים בעקבות תמיכתן של המופתי הירושלמי בהיטלר ובנאציזם בזמן המלחמה.⁶⁶ גורם נוסף היה ההתרחשויות שאירעו הלכה למעשה בשטח משפרצה המלחמה בארץ־ישראל לאחר החלטת האו"ם בנובמבר 1947.⁶⁷ בהקשר הזה היתה חשיבות מכרעת לתשתית הקיימת של היישוב, שאותה פיתחה התנועה הציונית במשך כמה עשרות שנים.⁶⁸ תפקיד חשוב מילאה גם היכולת המרשימה שהפגינו הדיפלומטיה הציונית (והישראלית אחר־כך) והמומחים הצבאיים של היישוב בהשיגם אמצעים כספיים מספיקים ובאתרם נתיבי אספקה לצבא, שנתכונן זה עתה, במצב של אמברגו שהטיל האו"ם.⁶⁹ הגירתם של יהודים רבים, ובהם גם יהודים מארצות המזרח, תרמה אף היא רבות לייצוב המדינה באמצעות אכלוסה. גורמים רבים הביאו בסופו של דבר לצמיחתה, להקמתה ולביסוסה של מדינת ישראל. אך מה שעולה בבירור מכל המחקרים המסתמכים על מחקר ארכיוני ועל תיעוד של ממש הוא שמדינת ישראל לא הוקמה כ'תרגיל קולוניאלי', וגם לא כ'מתנת פיצוי' שהגיש העולם המערבי ליהודים בתמורה לסבל שסבלו ב'שואה'. בדומה לכך, רגשי אשם לא מילאו תפקיד של ממש בתהליך שהביא להקמתה; אולי תרמו לו, לעתים, תחושות של השתתפות בצער היהודים מצד יחידים. ראייתו הפשטנית של התהליך, המתבטאת בסממה 'משואה לתקומה', היא אפוא מיתוס.⁷⁰ ואולם, כוח הדמיון המושפע מן המיתוסים הוא בדרך־כלל גדול יותר מכוח התמונה המורכבת המתגלה בעקבות מחקר היסטורי מעמיק ומאוזן.

- ירושלים, 10-12 באוקטובר 1995 (בידי המחבר); Y. Ro'i, 'The Soviet Recognition of Israel in Light of New Archival Sources' - כתב יד שלא פורסם ובו הרצאה שנישאה בכינוס הבין־לאומי 'New Records - New Perspectives' (לעיל, הערה 61).
66. ראו למשל: הרשקו (לעיל, הערה 63) עמ' 30-36.
67. ראו במיוחד את הניתוח החדשני של מ' גולני, 'בריטניה והכרעת "מלחמת האזרחים" בארץ־ישראל: "מפנה חיפה"', אפריל 1948, ציון, סד (תשנ"ט), 4, עמ' 455-494.
68. D. Arnow, 'The Holocaust and the Birth of Israel: Reassessing the Causal Relationship', *The Journal of Israeli History*, 15, 3 (1994), pp. 260-264
69. ע' אילן, אמברגו, עוצמה והכרעה במלחמת תש"ח, תל־אביב תשנ"ה. לאחרונה חשף טדי קולק מידע עסיסי על הצלחתו בגיוס תרומות מגננטרים יהודים בארצות־הברית, כמו באגסי סיגל ומאיר לנסקי. ראו: 'מלמן וד' רביב, 'שגור בקזינו', הארץ, 1 באפריל 1994.
70. בעניין רגשי האשמה (כביכול) יש להעיר עוד כי ניתוח ביקורתי של התנהגות 'המשקיפים' לנוכח ההשמדה הוא נושא שהחלו לעסוק בו רק בשנות השישים. ההכרה הפומבית של מדינות ארגונים בכשלונם להעניק עזרה והצלה ראויות באה בעקבות מחקרים לרוב בנושאים אלה ובעקבות טענות יהודיות שמשקלן גבר ככל שגבר העיסוק בשואה. ראו: D. Michman, 'Research on the Holocaust in Belgium and in General: History and Context', *Belgium and the Holocaust: Jews, Belgians, Germans*, Jerusalem 1998, p. 11. בשנים הראשונות שלאחר תום מלחמת העולם השנייה ראו עצמן רוב מדינות אירופה כקורבנות הנאציזם באותה מידה כמו היהודים, ארצות־הברית נתפסה בעיני הכול כמשחררת, ובריטניה - כסמל העמידה הנחושה.